

Makale Türü/Article Types: Makalesi/ Article

Geliş/Received: 20.05.2025

Kabul/Accepted: 03.07.2025

DOI: 10.17822/omad.123304

Atıf/Citation: ÇAM, Ertuğrul. "Osmanlı Selanik'inde Ekonomik Düalizm: Temettüat Kayıtları Üzerinden Rum Ve Müslüman Mahalleleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (1844)". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/33 (2025): 335-362.

Ertuğrul ÇAM

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, ertugrul.cam@bilecik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6177-6422>

Osmanlı Selanik'inde Ekonomik Düalizm: Temettüat Kayıtları Üzerinden Rum Ve Müslüman Mahalleleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (1844)

Economic Dualism in Ottoman Thessaloniki: A Comparative Study of Greek and Muslim Neighborhoods through Temettuat Registers (1844)

Özet: Bu çalışmada, XIX. Yüzyıl Osmanlı modernleşme sürecinde Selanik şehri Rum ve Müslüman mahallelerinin sosyo-ekonomik yapısı Temettüat Defterleri yardımıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. 1844 yılına ait mahalle bazlı vergi, meslek ve gelir verilerini merkeze alan araştırma, Tanzimat reformlarının taşra ekonomisini merkezileştirme çabalarını, dini kimliklerin ekonomik faaliyetlere etkisini ve kentsel mekândaki etnik-dini ayrışmayı mikro-tarihsel bir yaklaşımla incelemektedir. Niceliksel veri analizi, hane sayıları, meslek dağılımları ve vergi kayıtları üzerinden, etnik-dini grupların geçim stratejileri ile devlet politikalarının keşişiminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmaya konu bulgulara göre; Rum mahallelerinde Pabuççuluk/Kunduracılık ve Meyhanecilik gibi Hristiyanlara özgü zanaatlar, Müslüman mahallelerinde ise Hizmetkârlık ve Debbağlık gibi İslami teamüllere uyumlu meslekler baskındır. Cemaatlere özgü ticari faaliyetlerin öne çıkması, dini normların piyasa dinamiklerini şekillendirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Müste'menlerin %97'sinin Rum mahallelerinde yoğunlaşması, Osmanlı'nın geçici koruma politikalarının bile cemaat temelli ağlarla sınırlı kaldığını kanıtlar niteliktedir. Vergi kayıtları ise, Tanzimat'ın "ödeme gücü" ilkesinin pratikte sınırlı kaldığını göstermektedir. Kent ekonomisinin etnik-dini tabakalaşmasını mikro ölçekte belgeyerek geleneksel "millet" kategorilerini aşan bir perspektif sunması, Tanzimat'ın merkezileşmesi hedefleri ile geleneksel tevzi' sistemi arasındaki gerilimi somut verilerle açığa çıkarması ve Osmanlı kozmopolitizmin pratik sınırlarını Müste'men dağılımı üzerinden analiz etmesi açısından bu çalışma, Osmanlı kentlerinin çok katmanlı yapısını mahalle ölçeğinde belgeyerek literatüre üç temel katkı sunmaktadır. Aynı zamanda, Osmanlı iktisat tarihine disiplinlerarası bir perspektif kazandırarak, kentsel hayatın sosyal, ekonomik ve dini dokusunu anlamada yeni bir çerçeveye sunmaktadır. Gelecek araştırmalar için ise, kadın emeği, karşılaştırmalı kent çalışmaları ve dijital yöntemlerin (GIS, ağ analizi) kullanımı önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Vergi-i Mahsusa, Temettüat Defterleri, Müste'men, Yunanistan.

Abstract: This study conducts a comparative analysis of the socio-economic structures of Rum (Greek Orthodox) and Muslim neighbourhoods in Salonica during the 19th-century Ottoman modernisation, utilising the Temettüat Registers. This research focusses on neighborhood-specific tax, occupational, and income data from 1844 to analyse the Tanzimat reforms' attempts to centralise provincial economies, the impact of religious identities on economic activities, and ethno-religious segregation in urban environments using a micro-historical methodology. The quantitative examination of household numbers, occupational distributions, and tax records seeks to elucidate the interaction between ethno-religious subsistence practices and state policy. Significant findings reveal that trades particular to Christian communities, specifically Shoemaking/Cobbling and Tavern Keeping, prevailed in Rum neighbourhoods, whilst Muslim neighbourhoods exhibited vocations consistent with Islamic principles, like Domestic Service and Tanning. The significance of confession-specific business operations illustrates the influence of religious standards on market dynamics. The concentration of 97% of müste'men (temporarily protected foreigners) in Rum quarters demonstrates that Ottoman temporary protection programs were still limited by communal networks. Tax records further disclose the restricted practical application of the Tanzimat's 'ability-to-pay' premise. This study contributes three fundamental elements to the literature on the multilayered structures of Ottoman cities by documenting ethno-religious stratification in the urban economy at a micro-scale, transcending traditional millet categories, revealing tensions between Tanzimat centralisation objectives and the traditional tevzi' (distribution) system through concrete data, and analysing the practical boundaries of Ottoman cosmopolitanism via müste'men distribution.

It concurrently presents an interdisciplinary viewpoint on Ottoman economic historiography, providing a novel framework for comprehending the social, economic, and religious structure of urban existence. Future study

should focus on women's labour, comparative urban studies, and the utilisation of digital tools such as GIS and network analysis.

Keywords: Thessaloniki, Vergi-i Mahsusa, Temettuat Registers, Muste'men, Greece.

Extended Summary

This study seeks to delineate the socio-economic profiles of the Greek and Muslim neighbourhoods in Thessaloniki in 1844, a pivotal moment in Ottoman economic history, utilising a comparative and quantitative methodology grounded in the Temettuat registers. This example of the Tanzimat reforms illustrates their aim to centralise the provincial economy, as these registers offer distinct data on income sources, occupational distribution, tax obligations, and property relations at the household level, facilitating a micro-scale analysis of the economic strategies of ethno-religious groups within the same city and their financial interactions with the state. Despite significant studies on the demographic and commercial history of Thessaloniki, there is a scarcity of research pertaining to the early Tanzimat period, particularly in 1844, that is underpinned by comparative data at the neighbourhood level and systematically examines the Greek jizya liability and the status of muste'men.

The dataset for our investigation was sourced from the Temettuat registries of central Thessaloniki neighbourhoods. Based on these data, we have determined the number of taxpayer households in the Greek and Muslim districts of central Thessaloniki in 1844, the occupational distribution of registered taxpayers, the nature and material value of income sources, and the tax obligations associated with these income sources. Furthermore, information regarding the quantity of jizya documents and the allocation of Muste'men within Greek neighbourhoods has been acquired.

This work offers a novel contribution to Ottoman economic history by analysing the socio-economic structure of Greek and Muslim neighbourhoods in Thessaloniki during 1844, utilising a comparative and quantitative examination of the Temettuat registers. The study systematically discloses the number of households, occupational distribution, sources of income, and tax obligations of two distinct religious groups within the same city, while also uncovering infrequently addressed data on jizya liability and the distribution of muste'men (non-Muslim foreigners under temporary protection), particularly in Greek neighbourhoods. This methodology offers a micro-historical lens on the urban economic conditions of the era, allowing for the analysis of the interplay between local economic dynamics and ethno-religious identity, as well as the operation of the Ottoman tax system at the neighbourhood level, supported by empirical data.

The idea of household serves as a tax base and family unit in Ottoman demographic research; nonetheless, the inquiry into the number of individuals residing in a household has incited scholarly disagreements. The household is typically documented in the tahrir registers as a "family," although the size of this family fluctuates according on geography, time period, and socio-economic factors. While Ömer Lütfi Barkan's household coefficient of 5 individuals was long regarded as the primary reference, further research has demonstrated that this number can fluctuate between 3 and 9 based on local dynamics. In the 16th-century sanjak of Semendire, the average was 3.57 persons per household; in Segedin, it was 4.59; and in D'Ula, 5.26. Halil İnalçık proposed averages of 9 persons in 15th-century Bursa and 3-4 persons in 19th-century Istanbul. These disparities can be elucidated by tax exemptions, migratory patterns, and alterations in the economic framework.

The selection of household coefficients (3-5) can alter overall population estimates by $\pm 40\%$, highlighting the necessity for an adapTablo methodology in demographic study. Taxpayer statistics are an essential dataset for analysing economic disparities within the city and the constraints of the state's population control strategies, while underscoring the significance of methodological discussions about household coefficients.

This study intends to analyse the distribution of tax burdens in Greek and Muslim neighbourhoods of Thessaloniki in 1844, employing a comparative viewpoint based on total revenues and “vergi-i mahsusa” rates. Tax burden estimations are derived from taxpayers whose “vergi-i mahsusa” rates are expressly recorded in archival documents; those who are deceased, relocated to different neighbourhoods during the census, double-registered due to property, or classified as fugitives are eliminated. The tax profiles of the neighbourhoods are examined in three dimensions: "lowest," "highest," and "general rate." The study offers a vital dataset for comprehending the dynamics of tax justice and economic inequality among ethno-religious groups during the Tanzimat period, while also illuminating the manifestations of the socio-economic hierarchy in Ottoman cities at the neighbourhood level. The diverse urban structure of the Ottoman Empire serves as a dynamic framework where social and economic activities were influenced by the division of labour among religious and ethnic communities.

This study seeks to analyse the economic characteristics of Greek and Muslim neighbourhoods in 19th-century Thessaloniki via a comparative examination of dividend registers, aiming to elucidate how religious affiliation influenced occupational distribution and the dimensions of similarity and divergence within the urban economy. Temettüat records serve as a statistical repository that elucidates the occupation, income, and production relations of taxpayers at a micro level, enabling an analysis of both individual lifestyles and collective economic identities within neighbourhoods. The choice of these sources for Thessaloniki is driven by their provision of a multifaceted sociological perspective that illustrates the city's commercial dynamism as a port and the demographic equilibrium between Muslim and non-Muslim populations. This comparative study of the Greek and Muslim districts of Thessaloniki in 1844 provides a significant insight into the socio-economic structure of Ottoman cities. This study, informed by the Temettüat Registers, elucidates the constraints of the Tanzimat reforms in centralising the provincial economy, the influence of religious identities on economic activity, and the intertwining of urban geography with ethno-religious affiliation. The occupational distribution, tax obligations, and demographic makeup of Greek and Muslim neighbourhoods illustrate the achievements and inconsistencies of the Ottoman Empire's approach to managing diversity. The correlation between religious identification and the economic division of labour is distinctly reflected in the occupational profiles of the neighbourhoods.

The significance of traditional crafts, including Pabuçculuk/Kunduracılık (Shoemaking) (9.23%), Abacılık (a form of woollen weaving) (6.51%), and Meyhanecilik (Tavern keeping) (4.08%) within Greek neighbourhoods, alongside commercial endeavours unique to Christian communities, indicates that religious norms directly influenced market dynamics. Conversely, the prevalence of vocations such as servant (20.21%) and debbag (10.64%) in Muslim neighbourhoods demonstrates that Islamic rituals (halal production, mosque services) and the Ottoman bureaucracy were integral to the economic framework. This division indicates that religious affiliation served as both a social and economic boundary.

The influence of the Tanzimat reforms on the urban economy displayed a dual nature. Notwithstanding the objectives of centralisation, the “vergi-i mahsusa” registers exhibit remnants of the ancient distribution system. The restriction of the jizya tax in Greek neighbourhoods (7% of which were affluent) and the imposition of taxes like the agnam tax in Muslim neighbourhoods implies that tax equity varied among ethno-religious groupings. The concentration of 97% of muste'men (foreigners under temporary protection) in Greek neighbourhoods indicates that the state's measures for integrating foreigners were confined to community-based networks. This encapsulates the conflict between the Tanzimat principle of "equal citizenship" and the conventional millet system. The socio-economic hierarchy of urban space was intricately ingrained in the physical and administrative framework of neighbourhoods.

The church-centered organisation of Greek neighbourhoods (Aya Nikola, Panagouda) and the mosque/madrassa-centered structure of Muslim neighbourhoods (Hamza Bey, İshak Paşa) demonstrate that religious institutions served as both places of worship and hubs for economic

and social solidarity networks. This work provides a novel viewpoint on Ottoman economic history and urban sociology in three primary domains. Initially, employing a comparison methodology at the neighbourhood level via micro-historical data analysis renders the empire's multifaceted urban identity discernible through empirical data.

The comprehensive occupation, income, and tax records from the Temettuat registers elucidate economic strategies within the Greek and Muslim neighbourhoods of Thessaloniki, both quantitatively and in relation to social status, religious norms, and state policy. The neighborhood-specific distribution of foreigners classified as *muste'men* and the breakdown of *jizya* obligations by income brackets systematically elucidate, for the first time, the effects of Ottoman temporary protection policies and discussions on tax equity at the neighbourhood level. Secondly, by chronicling the inconsistencies of the Tanzimat in regional finance, it elucidates the conflict between modernisation narratives and traditional frameworks. Records of "*vergii mahsusa*" indicate practices reflecting the *tevzi*' system, such as tax/income ratios reaching 50% in Muslim neighbourhoods, despite objectives of centralisation, highlighting the constrained regulatory capability of the Ottoman bureaucracy in urban areas.

The third original contribution is his interpretation of the constraints of urban cosmopolitanism concerning the *muste'men*. The concentration of 97% of the *Müste'men* in Greek neighbourhoods indicates that ethno-religious segregation in Ottoman towns also affected foreigners involved in international trade, and that the state's patronage policies were confined to community networks. These findings demonstrate that the Ottoman towns' approach to "managing plurality" constituted a regulated pluralism rather than a cosmopolitanism in the Western context. This study's conclusions generate fresh research enquiries in Ottoman economic history and urban studies. The impact of women's labour and migrant labour on the urban economy must be thoroughly explored.

The under-representation of women in the Temettuat registers necessitates the incorporation of unrecorded economic activity using qualitative sources such as diaries and court registers. The role of women can be analysed through probate records or foundational documents. Secondly, comparative urban studies are essential for comprehending the regional dynamics of Ottoman modernisation. An analysis of Thessaloniki's port economy and demographic composition in relation to other Mediterranean towns like Izmir or Beirut will elucidate how the empire integrated into global commerce networks. The engagement of Jewish merchant networks with Greek and Muslim communities will address a significant deficiency in comprehending the commercial hierarchy of these towns. The final recommendation is to apply digital humanities approaches to Ottoman archives. Digitising the Temettuat registers and integrating them with geographic information systems (GIS) helps illustrate the spatial distribution of socio-economic profiles within neighbourhoods. Network analysis techniques can be employed to rebuild the commercial relationships of taxpayers or the professional solidarity networks among them. Ultimately, research examining the long-term consequences of the Tanzimat should investigate the evolution of tax policies at the neighbourhood level following the year 1844. A comparative comparison of temettuat records and those from the latter half of the 19th century and thereafter will elucidate the degree to which centralisation initiatives altered the urban economy and exacerbated disparities among ethnic and religious groups.

These proposals seek to enhance historiography by examining the complex structure of Ottoman towns via an interdisciplinary lens. It provides an opportunity to examine subjects such as income disparity, occupational stratification, and the economic autonomy of non-Muslims in Thessaloniki from an interdisciplinary viewpoint. This methodology will facilitate new discussions regarding Ottoman economic history, as well as the urbanisation processes in the Balkans throughout the 19th century and their interaction with global capitalism.

Giriş

Selanik (Thessaloniki), Antik Çağ'dan modern döneme kadar Akdeniz'in en stratejik liman kentlerinden biri olarak hem ticari hem de kültürel bir kavşak noktası olmuştur. Makedon Krallığı'ndan Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan süreçte, şehir sürekli olarak demografik ve ekonomik dönüşümlere sahne olmuş, bu da onu Balkanlar'ın sosyo-ekonomik tarihini anlamak için bir laboratuvar haline getirmiştir. Osmanlı döneminde, özellikle 1430'daki kesin fethin ardından uygulanan iskân politikaları, Yahudi, Rum ve Müslüman nüfusun dinamik etkileşimi, şehri İmparatorluğun en kozmopolit merkezlerinden biri yapmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Tanzimat reformları, sanayileşme ve küresel ticaret ağlarıyla entegrasyon, Selanik'i Osmanlı modernleşmesinin sembol şehirlerinden biri haline getirmiştir.

Bu dönemde, şehrin Rum ve Müslüman mahallelerinin ekonomik yapısı, hem yerel üretim ağlarını hem de merkezî devlet politikalarının etkisini yansıtan kritik bir örnek teşkil etmektedir. Tanzimat döneminin en önemli mali reformlarından biri olan Temettüat Sayımları, Osmanlı taşrasının ekonomik profilini hane bazında kayıt altına alarak modern vergi sistemine geçişin temelini oluşturmuştur. 1844 yılı, bu sürecin olgunluk evresine denk gelen ve Selanik gibi kentlerdeki yerel ekonomik dinamiklerin en detaylı şekilde belgelendiği bir dönemdir. Temettüat Defterleri, hanelerin gelir kaynaklarını (tarım, ticaret, zanaat), mülkiyet ilişkilerini ve vergi yükümlülüklerini kaydederek, etnik-dini gruplar arasındaki ekonomik ayrışmayı ve devlet-toplum etkileşimini somut verilerle ortaya koyar.

Özellikle Rum mahallelerindeki cizye mükellefiyeti ve Müslüman mahallelerdeki ağnam vergisi kayıtları, toplumsal tabakalaşmanın vergi politikalarıyla nasıl şekillendiğini anlamak açısından kritik önem taşır. Ayrıca, bu defterlerde nadiren ele alınan müste'men (geçici koruma statüsündeki yabancı) kayıtları, Selanik'in uluslararası ticaret ağlarındaki rolünü ve gayrimüslim yabancıların kentsel ekonomiye entegrasyon sürecini aydınlatmaktadır. Literatürde Selanik'in XIX. yüzyıl demografisi üzerine yoğunlaşan çalışmalar mevcut olsa da, 1844 gibi erken bir tarihte mahalle ölçeğinde karşılaştırmalı iktisadi verileri sistematik şekilde analiz eden araştırmalar ise sınırlıdır. Bu çalışma, Temettüat Defterlerini merkeze alarak, 1844 yılında Selanik'in Rum ve Müslüman mahallelerinin iktisadi yapısını karşılaştırmalı bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Buna göre; dini kimlik, mahalle ölçeğinde mesleki ayrışmayı hangi mekanizmalarla şekillendirmişti?, Tanzimat'ın merkezîleşme politikaları (özellikle "ödeme gücü" ilkesi), etnik-dini gruplar arasında vergi yükünün adaletsiz dağılımına nasıl yol açmıştır? ve Müste'menlerin kentsel ekonomiye entegrasyonu, Osmanlı koruma politikalarının öngördüğünden farklı olarak, neden cemaat ağlarıyla sınırlı kalmıştır? sorularına cevap aranmaktadır.

Çalışmanın hipotezleri ise genel olarak; Rum mahallelerinde Hristiyanlara özgü zanaatlar (pabuççuluk, meyhanecilik), Müslüman mahallelerde ise İslami teamüllere uyumlu meslekler (hizmetkârlık, debbağlık) istatistiksel olarak baskındır, Cizye vergisi, Tanzimat'ın "adil vergi" söylemine rağmen Rum orta gelirliileri orantısız etkilemiştir ve Müste'menlerin %90'dan fazlasının Rum mahallelerinde yoğunlaşması, kozmopolit korumanın pratikte etnik-dini ağlara tabi olduğunu göstermektedir şeklindedir. Çalışmanın özgünlüğü ise, niceliksel veri analizi, hane sayıları, meslek dağılımları ve vergi kayıtları üzerinden, mahalle düzeyindeki mikro-verilerle bu hipotezleri test ederek Osmanlı iktisat tarihine disiplinlerarası bir katkı sunmasıdır. Bu çalışma giriş bölümünü müteakiben sırasıyla Temettüat Defterlerinin önemi ve özelliklerini ele alan birinci bölüm, Selanik şehrinin kronolojik tarihini özet halinde sunan ikinci bölüm ve 1844 yılı Temettüat Defterlerinden elde edilen verilerin sunulduğu ve sonuçlarının tartışıldığı üçüncü bölüm olan veri seti ve bulgular bölümlerinden oluşmakta olup sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

1. Temettüat Defterlerinin İktisat Tarihi Açısından Önemi ve Muhteviyatı

Tanzimat dönemi Osmanlı reformlarının kritik bir ayağını oluşturan Temettüat Sayımları, 1838-1848 yılları arasında gerçekleştirilen üç büyük vergi tespit çalışmasını kapsar. Başbakanlık

Osmanlı Arşivi'nde 17.747 defterle¹ belgelenen bu süreç, II. Mahmud'un 1838'deki mal/mülk sayımıyla başlamış, 1840'ta muhassıllık teşkilatının kurulmasıyla genişlemiş ve 1845'te gelir odaklı temettuat sayımıyla tamamlanmıştır². Bu sayımların temel amacı, merkezi bir vergi düzeni oluşturarak hem devletin mali kaynaklarını rasyonelleştirmek hem de adil bir vergi tarh sistemi tasarlamaktır. Ayrıca İmparatorluğun merkezi vergi sistemini modernleştirme ve adil bir mali düzen kurma hedefinin yansımasıdır.

Geleneksel Osmanlı sayım pratiklerinden kopuşu simgeleyen bu girişim, Avrupa'daki modern mülkiyet ve vergi sistemlerine paralel bir dönüşüm hedefliyordu. Tanzimat'ın "malî düzen" ayağına odaklanan bu belgeler, hane bazında gelir, servet ve meslek verilerini kaydederek Osmanlı taşrasının ekonomik profilini ortaya koymaktadır³.

Ancak süreç, önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Tanzimat'ın idari ve mali yapılanması devam ederken, insan kaynağı ve finansal kapasite eksikliği, sayımların etkinliğini sınırlandırmıştır. Özellikle 1840 sayımı, muhassılların denetimsizliği ve kayıt tutma standartlarının yetersizliği nedeniyle tutarsız veriler üretmiştir. Buna rağmen Osmanlı yönetimi, ithal stratejiler yerine kendi idari geleneğine dayanan çözümler geliştirmiştir. Örneğin, 1838 sayımı pilot bir proje olarak başlatılmış, 1845'te bölgesel dinamikler dikkate alınarak gelir temelli bir modele geçilmiştir.

Bu yaklaşım, merkezileşme hedefiyle yerel özerklik ihtiyacını dengeleme çabasını yansıtmaktadır⁴. Temettuat Defterleri'nin içeriği dört temel kategoriye ayrılabilir: Hane reisinin kimlik bilgileri (isim, meslek, fiziksel özellikler), menkul ve gayrimenkul varlıklar (arazi, hayvanlar, dükkânlar), gelir kaynakları (tarım, ticaret, emek) ve ödenen vergi türleri (vergü-yi mahsus, cizye, aşar). Özellikle gayrimüslimlerin cizye kayıtları ve Müslüman hanelerin ağnam vergileri, toplumsal tabakalaşmayı anlamak açısından kritik veriler sunar⁵. Osmanlı Arşivi'nde ML.VRD.TMT kodlu 9 katalog altında korunan bu defterler, 17.747 kayıtla Tanzimat'ın uygulandığı 14 eyaleti kapsar. Ankara, Selanik ve Rumeli gibi bölgelerdeki mahalle ve köylerin detaylı profilleri, araştırmacılara 19. yüzyıl kırsal ve kentsel ekonomisini karşılaştırma imkânı verir. Defterlerin tasnifi, dönemin idari taksimatı dikkate alınarak yapılmış, her eyalet kendi içinde alfabetik kazalara ayrılmıştır⁶.

Ancak defterlerin kullanımında dikkat edilmesi gereken sınırlılıklar da mevcuttur. Kronolojik tutarsızlıklar, kadınlar ve göçebeler gibi grupların eksik kaydedilmesi, para birimindeki enflasyon etkisinin hesaba katılma zorluğu, verilerin yorumlanmasını karmaşıklaştırmaktadır. Buna rağmen, dijitalleştirme projeleri ve disiplinlerarası yaklaşımlarla bu kaynakların potansiyeli giderek daha etkin şekilde değerlendirilmektedir. Bu alandaki öncü çalışmalar, Prof. Dr. Tevfik Güran tarafından gerçekleştirilmiştir. Güran, arşivler tam anlamıyla

¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. (Başbakanlık Basımevi, 2010), 248(Başkanlığı, 2010)

² BOA, KK.d... no. 60; BOA, C.DH.d... no. 1477; Ayla Efe. "Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı." *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11, no. 2 (2016): 23-46; Tevfik Güran. "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri". Halil İnalıcı ve Şevket Pamuk (der.), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* içinde, DİE, 2000.(Efe, 2016b)

³ Ayla Efe, *Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı*, 23-46; Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri*; Mübahat Kütükoğlu. "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri." *Belleten*, 59, no. 225 (1995): 395-412(Kütükoğlu, 1995); Said Öztürk. "Temettuat Tahrirleri". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, no. 4-5 (2000): 537-591(Öztürk, 2000). Said Öztürk. "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, no. 1 (2003): 287-304.Efe (2016b)

⁴ BOA, ML.VRD.TMT.d... no. 17534; Efe, *Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı*, 23-46; Güran, *19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri*; Öztürk, *Türkiye'de Temettuat Çalışmaları*, 287-304.

⁵ Öztürk, *Türkiye'de Temettuat Çalışmaları*, 287-304; Güran, *19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri*; Kütükoğlu. *Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri*, 395-412.(Efe, 2016b)

⁶ Öztürk, *Türkiye'de Temettuat Çalışmaları*, 287-304.(Öztürk, 2003)

açılmadan önce Kepeci tasnifindeki sınırlı sayıda defteri kullanarak Osmanlı tarım ekonomisi üzerine çığır açıcı analizler yayımlamıştır⁷. Onun çalışmaları, sonraki araştırmacılar için hem metodolojik bir rehber hem de motivasyon kaynağı olmuştur⁸. Günümüzde bu defterler, gelir eşitsizliği, etnik-dini ekonomik ayrışma ve bölgesel kalkınma dinamikleri gibi konularda disiplinlerarası çalışmalara temel oluşturmaktadır⁹.

Temettüat Defterleri yalnızca Osmanlı'nın mali tarihini değil, aynı zamanda toplumsal yapısını ve küresel ekonomiyle entegrasyon sürecini anlamak için vazgeçilmez bir hazinedir. Özellikle dijital beşeri bilimlerin sunduğu araçlarla bu verilerin yeniden yorumlanması, gelecekteki akademik çalışmalara yeni ufuklar açacaktır. Bu çalışma, Osmanlı iktisat tarihinin kritik bir dönüm noktası olan 1844 yılında Selanik şehrinin Rum ve Müslüman mahallelerinin sosyo-ekonomik profilini, Temettüat Defterleri üzerinden karşılaştırmalı ve niceliksel bir yaklaşımla ortaya koymayı hedeflemektedir. Tanzimat reformlarının taşra ekonomisini merkezileştirme çabalarının somut bir örneği olan bu defterler, hane bazında gelir kaynakları, meslek dağılımı, vergi yükümlülükleri ve mülkiyet ilişkilerine dair eşsiz veriler sunarak, aynı kent içindeki etnik-dini grupların ekonomik stratejilerini ve devletle olan mali etkileşimlerini mikro ölçekte analiz etme imkânı sağlamaktadır.

Literatürde Selanik'in demografik ve ticari tarihi üzerine önemli çalışmalar bulunsa da, özellikle 1844 gibi erken Tanzimat dönemine odaklanan, mahalle düzeyinde karşılaştırmalı verilerle desteklenen ve Rum cizye mükellefiyeti ile müste'men statüsünü sistematik şekilde ele alan araştırmalar sınırlıdır¹⁰. Bu çalışma, hem Osmanlı vergi sisteminin yerel dinamiklerini hem de kentsel ekonomide etnik iş bölümünün (Yahudi finans ağları dışında kalan Rum ticaret ağları ve Müslüman zanaatkarlık) izlerini takip ederek, mevcut literatürdeki boşluğu doldurmayı

⁷ Bkz. Tefvik Güran. "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı 41, no. 1-4 (1985): 301-319; Tefvik Güran. "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi*, (Güran, 1987) *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, 1, no. 1 (1987): 225-303; Tefvik Güran. Ziraat Politikası ve Ziraatte Gelişmeler. (Güran, 1992) Hakkı Dursun Yıldız (Haz.) *150. Yılında Tanzimat* içinde (s. 219-233), (Türk Tarih Kurumu, 1992); Tefvik Güran. Osmanlı İmparatorluğunda Ondokuzuncu Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı (Güran, 1998): Filibe Sancağı'nın Koyuntepe Nahiyesi'ne Bağlı Dokuz Köy Üzerine Yapılmış Bir Karşılaştırma Çalışması. *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar* içinde (s. 179-228), (Eren Yayıncılık, 1998). (Güran, 1985)

⁸ Öztürk, *Türkiye'de Temettuat Çalışmaları*, 287-304.

⁹ Bkz. Süleyman Yükçü, Nur Fidancı ve Umut Soysal. "Osmanlı Devleti'nde Temettuat Defterleri'nin Önemi ve Vergisel Açından Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, no. 7 (2014): 170-199; Ahmet Burçin Yereli, Altuğ Murat Köktaş ve Işıl Şirin Selçuk. "Sorgun Kazası XIX. Yüzyıl Temettüat Defterleri Üzerinden Gelir Dağılımı ve Göreli Yoksulluk Üzerine Bir İnceleme". *Sosyoekonomi*, 23, no. 23 (2015) (Yereli et al., 2015): 113-138; Gökay Karaduman ve Ahmet Tabakoğlu. "19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre Üsküp/Koçana Kazası'nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16, no. 1 (2021): 146-165; Özlem Muraz Budak. (Karaduman & Tabakoğlu, 2021) "Muafiyetten Mükellefe: Müstakil Kadın Temettuat Defterleri Üzerine Değerlendirme". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, no. 1 (2022): 248-265. (Budak, 2022; Yükçü et al., 2014)

¹⁰ Bkz. Kazım Baycar ve Ömer Faruk Mete. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Nüfus ve Beşeri Sermaye: Selanik Örneği". *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6, no. 12 (2023): 417-429; Diren Çakılcı. "Selanik Şehrinin Bir Kesiti: 19. Yüzyıl Ortasında Çavuş (Vlatadon) Manastırı Mahallesi." (Çakılcı, 2017) *Cedrus*, no. 5 (2017): 447-462; Ertuğrul Çam. "Temettuat Defterlerine Göre Selanik Kazası Çiftlikleri" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022) (Çam, 2022); Gökay Karaduman ve Ahmet Tabakoğlu. "19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre Üsküp/Koçana Kazası'nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16, no. 1 (2021): 146-165; Dilek Akyalçın Kaya. "Mustafa Arif Efendi'nin Selanik Yılları: XIX. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Burjuvazinin Oluşumuna Bir Örnek" (Kaya, 2015). *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1, no. 2 (2015): 39-59. (Baycar & Mete)

amaçlamaktadır. Çalışmamız, veri seti ve bulguların sunumu ve değerlendirmesinden önce çalışmaya konu Selanik şehrinin kuruluşundan bugününe değin kronolojik olarak tarihini özet olarak sunan bir sonraki bölümle devam edecektir.

2. Geçmişten Günümüze Selanik (Yunanca: Θεσσαλονίκη) Şehri

Selanik (Yunanca: Θεσσαλονίκη), Makedon Kralı Kassandros tarafından M.Ö. 316'da kurulmuştur. Şehir, Kassandros'un eşi ve Büyük İskender'in kız kardeşi Thessalonike'nin adını taşır. "Thessalonike'nin Zaferi" anlamına gelen bu isim, Osmanlı döneminde "Selânik" olarak Türkçeleştirilmiştir¹¹. Roma İmparatorluğu'nun önemli bir liman ve ticaret merkezi haline gelen şehir, M.S. 50'de Aziz Pavlus'un Hıristiyanlığı yaymasıyla dini bir merkez haline geldi ve IV. yüzyılda İmparator Theodosios tarafından surlarla çevrildi. 904'te Arap akınları, 1185'te Norman yağmaları ve 1204'te Haçlı işgali gibi istilalara maruz kaldı. 1430'a kadar süren Bizans-Venedik mücadelesi, şehrin ekonomik ve sosyal dokusunu derinden etkiledi. Bizans döneminde elli üç kilise ve on dokuz manastırla dini bir odak noktası haline geldi¹².

Selanik, 1387'de Çandarlı Hayreddin Paşa ve Gazi Evrenos komutasındaki Osmanlı kuvvetlerince fethedildi. Ancak Ankara Savaşı (1402) sonrası Bizans'a geçici olarak geri verildi. II. Murad, 1430'da şehri kesin olarak Osmanlı topraklarına kattı. Fetih sonrası Yenice-i Vardar'dan 1000 Türk ailesi getirilerek iskân politikası uygulandı. Bizans kiliselerinden Acheiropoietos Bazilikası (Yunanca: Παναγία Ἀχειροποίητος) camiye çevrildi (Eskicuma Camii). II. Murad, şehir merkezine Bey Hamamı ve Büyük Han gibi anıtsal yapılar inşa ettirdi¹³. 1478 tahririne göre nüfusun %46'sı (864 hane) Müslüman, %54'ü (994 hane) Hıristiyan'dı¹⁴; Yahudi nüfus ise fetihten sonra muhtemelen İstanbul'a göç ettirilmişti. 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudilerin gelişyle demografik yapı değişti: 1519'da Yahudiler nüfusun %56'sını oluştururken, Müslüman oranı %27'ye geriledi¹⁵.

Yahudiler, dokuma ve finans sektörlerinde öne çıktı; 1530'da İtalya, Portekiz ve Kuzey Avrupa'dan gelen göçlerle şehir kozmopolit bir kimlik kazanırken, Beyaz Kule (1535) ve Hamza Bey Camii gibi mimari eserlerle donatıldı¹⁶. XVI. yüzyılda İngiliz yünlülük mallarının rekabetiyle ekonomik durgunluk yaşandı, ancak liman ticareti sayesinde canlılığını korudu. 1645-1669 Girit Savaşları ve Sabatay Sevi olayları, Yahudi toplumunda bölünmelere yol açtı¹⁷. XVIII. yüzyılda nüfus artışı ve ticari hareketlilik yeniden canlandı. 1800'lerde Fransız konsolosu Beaujour, nüfusu 70.000 olarak rapor etti (35.000 Türk, 27.000 Yahudi, 8.000 Rum). XIX. yüzyılda tren yollarının gelişimi ve sanayileşme, Selanik'i Balkanlar'ın en modern şehri haline getirdi.

1905 sayımına göre nüfusun %47'si Yahudi, %22'si Türk, %14'ü Rum'du. Şehir, Jön Türk hareketinin merkezi ve Atatürk'ün doğum yeri olarak siyasi tarihte önem kazandı¹⁸. 1912 Balkan Savaşı'nda Yunanistan'a bağlanan Selanik, 1917 yangınıyla tarihi dokusunun büyük kısmını

¹¹ Melek Delilbaşı. "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması". *Bellekten*, 51, no. 199 (1987): 75-101; Machiel Kiel. "Selanik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, no. 36 (2009): 352-357; Mark Mazower. *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews, 1430-1950*. Harper Collins, 2004; Apostolos Euangelou Vakalopoulos. *A History of Thessaloniki*. Institute for Balkan Studies, 1972(Vakalopoulos & Carney, 1963).(Delilbaşı, 1987)

¹² Kiel. "Selanik", 352-357.(KIEL, 2009)

¹³ Kiel. "Selanik", 352-357.

¹⁴ BOA, TT.d... no. 7.

¹⁵ BOA, TT.d... no. 70, 124, 167; Meropi Anastassiadou. *Selanik (1830-1912)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.(Anastassiadou, 2010)

¹⁶ Machiel Kiel. "A note on the exact date of construction of the White Tower of Thessaloniki." *Balkan Studies*, 14, no. 2 (1973): 352-357.(Kiel, 1973)

¹⁷ Georgios I. Mintsis. "Selanik'in İspanya Yahudileri (Yerleşme, Yükseliş, Büyük Yıkım)".(Mintsis, 2017) (Çev.) Esin Ozansoy, *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 27, no. 2 (2017): 113-123.(Ozansoy, 2017)

¹⁸ Kiel. "Selanik", 352-357.

kaybetti¹⁹. 1923 Lozan Antlaşması sonrası Türk ve Yahudi nüfusunun büyük bölümü göç etti; Rum mültecilerle nüfus yeniden şekillendi. Bugün ise Atina'dan sonra Yunanistan'ın ikinci büyük şehridir. Bu çalışma, Selanik şehrinin Temettüat Defterlerinden elde edilen verilerle merkez (Rum ve Müslüman) mahallelerine ilişkin bulguların sunulduğu ve değerlendirildiği bir sonraki bölümle devam edecektir.

3. Veri Seti ve Bulgular

Çalışmamızın veri seti Selanik merkez mahallelerine ait Temettüat Defterlerinden elde edilmiştir²⁰. Öncelikle arşiv evrakları latin harflerine çevrilerek çözümleri sağlanmıştır. Çözümlenen metinlerde vergi mükellefleri hanelerine göre kayda geçirilmiş olduğundan her bir veri hane özelinde ayrı ayrı ve mahalle bazında incelenmiştir. Hane özelinde ve mahalle bazında çözümlenen metinler Rum ve Müslüman mahalle olmasına göre ayrı ayrı kategorilendirilmiş, Müste'men²¹ mahalleleri ise üçüncü bir kategori olarak tutulmuştur. Buna göre, 1844 yılında Selanik merkezindeki Rum ve Müslüman mahallelerine ait vergi mükellefi hanelerin sayısı, hanelerde kayıtlı vergi mükelleflerinin mesleki dağılımı, gelir kaynaklarının cinsi ve maddi değeri ile bu gelir kaynaklarının tabi olduğu vergi miktarlarına dair bulgulara ulaşılmıştır.

Ayrıca Rum mahalleleri özelinde cizye kağıdı²² sayısına dair veriler de elde edilmiştir. Elde edilen hane sayıları yardımıyla tahmini nüfus hesaplaması yapılarak hesaplamaya konu literatürdeki tartışma ve kabul gören tekniğin detayları ilgili bölümde sunulmuştur. Vergi mükelleflerinden firar etmiş olanlar veya sayım esnasında başka bir yerde ikamet etmiş olanlar ile farklı bir yerde mükerrer sayılanlar, vefat etmiş olanlar, ihtiyarlıktan veya maddi açıdan bir geliri bulunmayan ("Amelmande" veya "onun bunun yardımıyla geçinen" şeklinde ifade

¹⁹ Mazower, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews, 1430-1950*. Mazower (2006)

²⁰ BOA, VRD.TMT.d... no. 11464, 11487, 11536, 11566, 11604, 11609, 11621, 11635, 11654, 11655, 11671, 11682, 11725, 11761.

²¹ Müste'men, İslâm hukukunda (fıkıh) "dârülislâm"a (İslâm ülkesi) geçici süreliğine eman alarak giren gayrimüslim yabancıyı (harbi) ifade eden bir statüdür. Kökeni Arapça "emn" (güven) kökünden türeyen bu kavram, tarihî olarak İslâm öncesi toplumlarda ve dinlerde de mevcut olmakla birlikte İslâmî dönemde Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn uygulamalarıyla kurumsal bir hukuk doktrinine dönüşmüştür. Müste'men, zimmîden (vatandaş gayrimüslim) farklı olarak kalıcı değil geçici bir hukukî korumadan yararlanır; can, mal ve inanç güvenliği başta olmak üzere temel haklara sahiptir. İslâm ülkesinde ticarî faaliyetlerini sürdürebilir, aile ve borçlar hukuku gibi alanlarda kendi hukukî teamüllerini uygulayabilir, ancak kamu düzeni ve ceza hukuku konularında İslâm hükümlerine tâbi olur. Örneğin, şarap tüketimi veya zinada müslümanlara uygulanan had cezalarından muaf tutulsa da kamu düzenini ihlal eden davranışlarda ta'zîr cezası alabilir. Müste'menin hakları, mütekalibiyet prensibi yerine insan onuru ve İslâm devletinin himaye taahhüdüne dayanır; gümrük vergileri ve diplomatik muafiyetler gibi konularda karşılıklılık esastır. Hicaz bölgesi dışında ikamet ve seyahat hürriyetine sahip olan Müste'men, eman süresi dolduğunda veya kamu düzenini tehdit ettiğinde sınır dışı edilebilir. Bu statü, İslâm'ın evrensel adalet anlayışını ve insan haklarına verdiği önemi yansıtan, antik dönemlerin sert yabancı politikalarına karşılık hukukî korumayı merkeze alan özgün bir müessesedir (Bkz. Ahmet Özel. "Müste'men". *TDV İslam Ansiklopedisi*, no. 32 (2006): 140-143).(Özel, 2006)

²² Cizye, Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm hukukuna dayanan ve gayrimüslim tebaadan (zimmî) alınan kişi başı vergidir. Vergi mükellefleri ekonomik durumlarına göre âlâ (zengin), evsat (orta halli) ve ednâ (fakir) olarak üç sınıfa ayrılırdı. Şer'î ölçülere göre belirlenen cizye, başlangıçta sabit bir miktar (maktû) veya kişisel gelir üzerinden (cizye ale'r-ruûs) tahsil edilirdi. Ancak vergi toplayıcıların suistimallerini önlemek için 1691 reformuyla her mükellefin ödediği vergiyi belgeleyen cizye kâğıdı (varak) uygulaması başlatıldı. Bu belgeler, mükellefin vergisini ödediğini kanıtlamakla kalmıyor, aynı zamanda kaçakların takibini kolaylaştırıyordu. Cizye kâğıdı, Tanzimat döneminde (1839) merkezileşen vergi sisteminin temel taşı haline geldi ve mükelleflerin yalnızca kendi vergilerinden sorumlu olmasını sağladı. Buna rağmen, vergi toplayıcıların keyfi tutumları ve ek harçlar (maîşet, resm-i kitâbet) yükümlüler üzerinde baskı oluşturdu. 1856 Islahat Fermanı ile cizye kaldırılarak yerine bedel-i askerî (askerlik bedeli) getirildi ve bu uygulama 1907'ye kadar sürdü. Cizye kâğıdı, Osmanlı'nın vergi tahsilindeki bürokratik standartlaşma çabalarını yansıtan kritik bir belge olarak tarihî önem taşır (Bkz. Halil İnalçık. "Cizye". *TDV İslam Ansiklopedisi*, no. 8 (1993): 45-48).(İnalçık, 1993)

edilenler), yetim oldukları ve yaşları küçük olduğu için kendilerine vasi tayin edilmişler ile bazı mükelleflerin eşleri (“zevceleri”) olup kira gelirine sahip oldukları için kayıtlarda adı geçenler ise vergi yükü hesaplamalarında mükellef sayılarından hariç tutulmuşlardır.

Söz konusu kişilerin vergiden muaf olmaları, vergi ödeme gücü bulunmamaları veya vergiden “fırar” ile kaçınmaları bu hariç tutulmaya sebeptir ve arşiv kayıtlarında ise kendilerine vergi yükü kalemleri boş bırakılmıştır. Bu durum vergi yükü dağılımları ile ilgili bölümde verilen Tabloların altında ek bir bilgi olarak sunulmuş ve hesaplamalar bu kısıt dikkate alınarak yapılmıştır. Tüm bu veriler haneler özelinde mahalle bazında kategorilendirilirken konularına göre sırasıyla sonuçları paylaşılarak tartışılmıştır.

Bu çalışma, Osmanlı iktisat tarihi literatürüne Selanik özelinde 1844 yılına odaklanarak, Rum ve Müslüman mahallelerinin sosyo-ekonomik yapısını Temettüat Defterleri üzerinden karşılaştırmalı ve niceliksel bir analizle inceleyerek özgün bir katkı sunmaktadır. Araştırma, aynı kent içindeki iki farklı dini grubun hane sayısı, meslek dağılımı, gelir kaynakları ve vergi yükümlülüklerini sistematik olarak ortaya koyarken, özellikle Rum mahallelerinde cizye mükellefiyeti ve müste'men (geçici koruma statüsündeki gayrimüslim yabancı) dağılımına dair nadiren ele alınan verileri gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, hem yerel ekonomik dinamiklerin etnik-dini aidiyetle ilişkisini hem de Osmanlı vergi sisteminin mahalle ölçeğindeki işleyişini somut verilerle yorumlama imkânı sağlayarak, dönemin kentsel iktisadi hayatına mikro-tarihsel bir perspektif kazandırmaktadır.

a. 1844 Yılı Selanik Şehri Rum ve Müslümanlarının Yaşadığı Mahalleler

Osmanlı millet sisteminin²³ temel prensiplerinin kentsel organizasyonlara bir yansıması olarak Selanik şehrinde de mahalleler bu kurala göre idari taksimata tabi olmuştur. Osmanlı

²³ Osmanlı İmparatorluğu'nda millet sistemi, din ve mezhep temelinde örgütlenen, gayrimüslim cemaatlere özerk bir hukukî-idari yapı sunan ve imparatorluğun çok dinli toplumsal dokusunu yönetmeye yönelik bir modeldi. Bu sistem, klasik İslâm hukukundaki zimmet anlayışına dayanmakla birlikte, Osmanlı'nın fütuhât ve idare pratikleriyle şekillenerek benzersiz bir form kazandı. Millet sistemi, etnik aidiyetten ziyade dini kimliği esas alırken, her bir dinî grubun (Rum Ortodoks, Ermeni Gregoryen, Yahudi vb.) kendi içinde hukukî, eğitimsel ve dini özerkliğe sahip olmasını sağladı. Bu grupların liderleri (patrik, hahambaşı), devlet ile cemaat arasında aracı rol üstlenerek vergi toplama, iç hukuk uygulama ve sosyal düzeni sağlama yetkisine sahipti. Millet sistemi, Osmanlı idarî yapısında merkezileşme ile yerel özerklik arasında denge kurmayı hedefledi. Fetih sonrası uygulanan istimâlet politikası, gayrimüslimlere eski hukukî ve sosyal kurumlarını sürdürme imkânı vererek, toplumsal direnci azalttı ve ekonomik sürekliliği korudu. Örneğin, Balkanlar'da eski feodal yapılar zamanla Osmanlı askerî-idarî sistemine entegre edilirken, dini cemaatlerin özerkliği devam ettirildi. Fatih Sultan Mehmed'in 1461'de Ermeni Patrikliği'ni resmen tanıması ve Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne geniş yetkiler vermesi, millet sisteminin kurumsallaşmasında dönüm noktası oldu. Bu cemaatler, kendi cemaat mahkemeleri, eğitim kurumları ve vakıfları aracılığıyla özerk bir yapı inşa etti. Millet sistemi, katı bir etnik sınıflandırma yerine dini-mezhebi aidiyeti merkeze aldı. Örneğin, Ermeniler Gregoryen, Katolik ve Protestan olarak üç ayrı millete bölünürken, Ortodoks Hıristiyanlar (Rum, Sırp, Bulgar, Arap) tek bir Rum milleti altında Fener Patrikhanesi'ne bağlandı. Ancak bu yapı, XIX. yüzyılda ulusçu hareketlerle sarsıldı: Bulgarların 1870'te özerk Eksarhlık kurması, Sırp ve Rumen kiliselerinin ayrılması, Fener Patrikhanesi'nin otoritesini zayıflattı. Yahudiler ise dil ve köken farklılıklarına (Sefarad, Aşkenaz, Romaniyot) rağmen tek millet statüsünde kaldı; hahambaşılar, cemaatin iç işlerini yönetti. Millet sisteminin temel dayanaklarından biri, gayrimüslimlerden alınan cizye ve haraç vergileriydi. Cizye, askerlik yükümlülüğüne karşılık bir "bedel" olarak görülse de Tanzimat'la birlikte bedel-i askerî adı altında modernize edildi. Gayrimüslimler, XIX. yüzyılda orduda görev almaya başlasa da bu durum, cemaatlerin geleneksel statüsünü kökten değiştirmede. Mali özerklik, milletbaşlarının vergi tahsilinde yetkili kılınmasıyla sağlandı; örneğin Ermeni amira zümresi, hem cemaatin vergi iltizamını yönetti hem de devletle finansal ilişkileri düzenledi. XIX. yüzyılda Tanzimat reformları, millet sistemini laik unsurlarla yeniden şekillendirdi. Millet nizamnameleri ile ruhban sınıfının yanında tüccar ve entelektüellerden oluşan meclisler kuruldu; patriklerin yetkileri azaltılarak cemaat yönetimi sekülerleştirildi. Örneğin, 1863 Ermeni Nizamnamesi, cemaat içinde demokratik temsiliyet mekanizmaları getirdi. Ancak bu reformlar, milliyetçi hareketleri tetikledi: Rum Ortodoks cemaati içindeki Helen olmayan unsurlar (Araplar, Bulgarlar)

İmparatorluğu'nda din temelli özerk cemaatler olarak örgütlenen milletler (Rum Ortodoks, Ermeni, Yahudi vb.), kendi hukukî, eğitimsel ve sosyal kurumlarını korurken, bu yapı mahalle ölçeğinde de fiziksel ve idari bir ayrışmaya yol açmıştır. Selanik'te Rum ve Müslüman mahallelerinin oluşumu, öncelikle dini kimlik ve cemaat aidiyeti üzerinden şekillenmiştir. Örneğin, 1430'da Osmanlıların şehri fethetmesiyle birlikte uygulanan iskân politikaları kapsamında Yenice-i Vardar'dan getirilen 1000 Türk ailesi, Müslüman mahallelerinin temelini oluşturmuş ve bu mahallelerde cami, hamam gibi İslami mimari eserler inşa edilmiştir. Buna karşılık, Bizans döneminden kalma Rum nüfus, kiliseler etrafında örgütlenerek kendi mahallelerini korumuş; Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı dinî liderler, cemaatin eğitim, vergi ve hukuk işlerini yönetmiştir²⁴.

Millet sistemi, her grubun kendi içinde özerk kalmasını sağlarken, mahallelerin ayrışması, hem sosyal düzeni koruma hem de vergi tahsilatını kolaylaştırma amacı taşımıştır. Özellikle Tanzimat öncesi dönemde, gayrimüslimlerin cizye ödemesi ve Müslümanların askerlik yükümlülüğü gibi farklı hukuki statüler, bu ayrışmayı derinleştirmiştir²⁵. Ayrıca, 19. yüzyılda artan milliyetçi hareketlere rağmen, mahalleler arasındaki bu yapı, kültürel kimliğin korunması ve devletle cemaat arasındaki aracılık işlevi nedeniyle varlığını sürdürmüştür.

Sonuç olarak, Selanik'teki idari taksimat, Osmanlı'nın çokluğu yönetme stratejisinin somut bir örneği olarak, din temelli özerklik ve toplumsal hiyerarşinin kentsel mekâna yansımalarıdır. Buna istinaden, Selanik'teki mahallelerin millet sistemine ve arşiv evraklarındaki kayıtlarda²⁶ yer aldıkları idari taksimata göre dağılımları Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te sunulmuştur²⁷.

Tablo 1: Selanik'teki Rum Milleti Mahalleleri (1844).

	Mahalle Adı
1	Aya Konstantin Mahallesi
2	Aya Nikola Mahallesi
3	Aya Pata Mahallesi
4	Aya Tanaş Mahallesi
5	Çavuş Manastır Mahallesi
6	Gülmezoğlu Mahallesi
7	İki Şerefeli Mahallesi
8	Kal'a-yı Balada Mesken Reaya
9	Kara Hacıoğlu Mahallesi
10	Metropolid Mahallesi
11	Panagouda Mahallesi
12	Perakende Reaya
13	Tuzlu Çeşme Mahallesi
14	Yanık Manastır Mahallesi

dil ve kültür hakları için mücadele ederken, Ermeni Katolik ve Protestan cemaatleri ayrı millet statüsü kazandı. Osmanlı millet sistemi, etnik çeşitliliği dini kompartımanlar altında yöneterek imparatorluğun çok kültürlü yapısını asırlarca stabilize etti. Ancak bu sistem, modern ulus-devlet anlayışının yükselişi ve Avrupa müdahaleleri karşısında dayanıksız kaldı. İdari taksimatta milletlerin özerkliği, hem merkezî devletin yükünü hafifletti hem de cemaatlerin kültürel kimliklerini korumasını sağladı. Fakat XIX. yüzyılda ulusçuluk ve sekülerleşme, bu yapıyı içten çözerek Osmanlı'nın çokluğunda birlik idealini zayıflattı. Millet sistemi, nihayetinde, bir imparatorluk modeli olarak dinî çoğulculuk ile merkezî yönetim arasındaki dengenin tarihi bir örneğini teşkil eder (Bkz. Ortaylı, İlber. "Millet". *TDV İslam Ansiklopedisi*, no. 30 (2020): 66-70).

²⁴ Kiel. "Selanik", 352-357.

²⁵ Ortaylı, "Millet", 66-70.(Ortaylı, 2020)

²⁶ BOA, VRD.TMT.d... nr. 11464, 11487, 11536, 11566, 11604, 11609, 11621, 11635, 11654, 11655, 11671, 11682, 11725, 11761.

²⁷ Tüm mahallelerin bugünkü Selanik şehrinde nereye tekabül ettiğinin tespiti ve teyiti için ayrıca Bkz. Veysel Çolaker. "Bir Kentin Kimlik Değişimi: Selanik (1908-1928)". (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2022), 212.Çolaker (2022)

1844 Selanik'ine ait bu Tablolar, Osmanlı millet sisteminin kentsel mekâna nasıl içkinleştiğini ve sosyo-dini kimliklerin mahalle ölçeğinde nasıl kurumsallaştığını ortaya koymaktadır. Rum mahalleleri (Tablo 1), kilise ve manastır merkezli bir örgütlenme gösterirken (Aya Konstantin, Aya Nikola, Yanık Manastır gibi isimlerle), bu mahallelerin Bizans'tan devralınan dini mirası ve Fener Patrikhanesi'ne bağlı cemaat yapısını yansıttığı görülmektedir. Öte yandan Müslüman mahalleleri (Tablo 2), cami, medrese ve Osmanlı devlet adamlarının adını taşıyan (Hamza Bey, İshak Paşa, Yakup Paşa) bir idari taksimatla şekillenmiştir.

Bu ayırım, millet sisteminin dini aidiyeti mekânsal sınırlarla somutlaştırmasına işaret eder: Her mahalle, cemaatin dini ritüellerini (ibadet, eğitim, vakıf yönetimi) özerk biçimde sürdürdüğü, vergi ve hukuk işlerinin cemaat liderleri (metropolit, imam) eliyle yürütüldüğü bir mikro-kozmostur.

Tablo 2: Selanik'teki Müslüman Milleti Mahalleleri (1844).

	Mahalle Adı		Mahalle Adı		Mahalle Adı
1	Abdullah Kadı Mahallesi	17	Hayrettincik Mahallesi	33	Muid Alaaddin Mahallesi
2	Ahmed Subaşı Mahallesi	18	Hoca Burhan Mahallesi	34	Musa Baba Mahallesi
3	Akçe Mescid Mahallesi	19	İki Şerefeli Mahallesi	35	Pinti Hasan Mahallesi
4	Ali Paşa Mahallesi	20	İshak Paşa Mahallesi	36	Porta Kapı Mahallesi
5	Astarıcı Mahallesi	21	Kal'a-yı Balada Camii Atik Mahallesi	37	Saray-ı Atik Mahallesi
6	Balat Mahallesi	22	Kal'a-yı Balada Divan Mahallesi	38	Sarı Hatip Mahallesi
7	Burmalı Camii Şerif Mahallesi	23	Kal'a-yı Balada Orta Mescid Mahallesi	39	Sinancık Mahallesi
8	Camii Atik Mahallesi	24	Kal'a-yı Balada Pobada Mahallesi	40	Sulu Paşa Mahallesi
9	Cazer-i Kasım Paşa Mahallesi	25	Kara Hacı Mahallesi	41	Suluca Mahallesi
10	Debbağ Hayreddin Mahallesi	26	Kara Hacıoğlu Mahallesi	42	Şehabeddin Mahallesi
11	Gülmezoğlu Mahallesi	27	Kasımiye Mahallesi	43	Tarakçı Mahallesi
12	Hacı Hasan Mahallesi	28	Kâtip Muslihiddin Mahallesi	44	Timurtaş Mahallesi
13	Hacı İskender Mahallesi	29	Kazzaz Hacı Musa Mahallesi	45	Yahya Bali Mahallesi
14	Hacı İsmail Mahallesi	30	Kazzaz Hacı Mustafa Mahallesi	46	Yakup Paşa Mahallesi
15	Hacı Musa Mahallesi	31	Koca Kasım Paşa Mahallesi	47	Yılan Mermeri Mahallesi
16	Hamza Bey Mahallesi	32	Mesut Hasan Mahallesi		

Müste'menlerin (Tablo 3) yoğunlaştığı mahallelerin çoğu Rum mahalleleriyle örtüşmekte (Aya Konstantin, Aya Nikola, Panagouda) ve bu durum, geçici koruma statüsündeki gayrimüslim yabancıların ticari faaliyetlerini Rum ağları üzerinden sürdürdüğünü düşündürmektedir. Özellikle Kebir Manastır ve Tavşan Manastır gibi adlar, Müste'menlerin limana yakın ticaret merkezlerinde veya dini kurumların himayesinde konumlandığını gösterir. Ancak Tuzlu Hasan gibi Türkçe isimli bir mahallede Müste'men kaydı, Osmanlı kentlerindeki etnik-dini geçişkenliğin sınırlı da olsa varlığına işaret edebilir.

Bu dağılım, Müste'menlerin hem devletin himaye garantisi altında hem de yerel Rum tüccarlarla iş birliği içinde faaliyet gösterdiğini; ancak Müslüman mahallelerine neredeyse hiç yerleşmemelerinin, sosyal mesafe ve hukuki statü farklılıklarından kaynaklandığını düşündürür.

Tablo 3: Selanik'teki Müste'men Kişilerin Yaşadığı Mahalleler (1844).

	Mahalle Adı
1	Aya Konstantin Mahallesi
2	Aya Nikola Mahallesi
3	Aya Pata Mahallesi
4	Aya Tanaş Mahallesi
5	Kebir Manastır Mahallesi
6	Kızlar Manastır Mahallesi
7	Metropolit Mahallesi
8	Panagouda Mahallesi
9	Tavşan Manastır Mahallesi
10	Tuzlu Hasan Mahallesi
11	Yanık Manastır Mahallesi

Kara Hacıoğlu ve Gülmezoğlu gibi mahalle isimlerinin hem Rum hem Müslüman listelerinde yer alması ilgi çekici bir detay olmakla beraber bu durum, aynı ismi taşıyan iki ayrı mahallenin varlığına veya karma nüfuslu bölgelerde idari kayıtların esnekliğine işaret edebilir. Örneğin, Kara Hacıoğlu'nda Rum ve Müslüman hanelerin aynı coğrafyada ancak farklı sokaklarda yoğunlaşması, Osmanlı kentlerindeki mahalle içi mikro-segregasyonu yansıtır. Ayrıca İki Şerefeli mahallesinin her iki listede de bulunması, burada cami ve kilisenin ortak bir meydan etrafında konumlanmış olabileceğini akla getirir.

Bu Tablolar, Selanik'in XIX. yüzyıl ortasındaki sosyo-mekânsal kimliğini ortaya koyar: Mahalleler, yalnızca ikamet alanları değil, aynı zamanda dini-kültürel kimliğin, ekonomik hiyerarşinin ve devlet-toplum ilişkilerinin kodlandığı birer hücredir. Müste'menlerin Rum mahallelerindeki varlığı, Selanik'in Balkanlar ve Akdeniz ticaretindeki kozmopolit rolünü pekiştirirken, Müslüman mahallelerinin sayıca fazlalığı (47'ye karşı 14 Rum mahallesi), şehrin Osmanlı kimliğinin demografik ağırlığını yansıtır. Bu veriler, Tanzimat'ın merkezileşme çabalarına rağmen, geleneksel millet sisteminin kentsel dokuda nasıl direnç gösterdiğinin somut kanıtıdır.

b. 1844 Yılı Selanik Şehri Rum ve Müslümanlarının Nüfus ve Vergi Mükellefi Dağılımı

Osmanlı demografik araştırmalarında hane kavramı, vergi matrahı ve aile birimi olarak kullanılsa da bir hanede kaç kişinin yaşadığı konusu akademik tartışmalara yol açmıştır. Hane, tahrir defterlerinde genellikle "aile" anlamında kaydedilmiş olsa da bu ailenin büyüklüğü bölge, dönem ve sosyo-ekonomik koşullara göre değişkenlik gösterir. Ömer Lütfi Barkan'ın 5 kişilik hane katsayısı, uzun süre temel referans olarak benimsenmişse de sonraki çalışmalar, bu rakamın yerel dinamiklere göre 3 ile 9 arasında değişebileceğini ortaya koymuştur. Örneğin, XVI. yüzyıl Semendire sancağında hane başına 3,57, Segedin'de 4,59, D'Ula'da 5,26 kişi hesaplanırken, Halil İnalçık XV. yüzyıl Bursa'sında 9, XIX. yüzyıl İstanbul'unda ise 3-4 kişilik ortalamaları savunmuştur²⁸.

Bu farklılıklar, vergi muafiyetleri, göç dalgaları ve ekonomik yapıdaki değişimlerle açıklanabilir. Hane büyüklüğünü belirlemede tahrir defterleri, nüfus ve tereke kayıtları kritik veri kaynaklarıdır. Örneğin, II. Bayezid dönemine ait bir defterde otuz üç hanede ortalama 5,45 kişi kaydedilirken, XIX. yüzyıl göçmen listelerinde bu rakam 4,10'a kadar düşmüştür²⁹. Bu düşüş, çekirdek aileye geçiş, çocuk ölüm oranları ve ekonomik krizlerle ilişkilendirilebilir. Ayrıca, çok eşlilik oranları (XVII.

Yüzyılda İstanbul ve Edirne'de erkeklerin %92'den fazlasının tek eşli olması) ve çocuk sayısı (XVI. Yüzyılda Bursa'da ailelerin %18'i iki çocuk, %20'sinin tek çocuklu ve %27'sinin ise çocuksuz olması) gibi demografik detaylar, hanelerin nüfus projeksiyonlarını karmaşıklarlaştırır. Tereke defterlerine göre, XVIII. Yüzyıl Ankara'sında müslüman hanelerde 2,40, gayrimüslimlerde ise 2,70 çocuk ortalaması tespit edilmiştir³⁰. Hane katsayısı hesaplamalarında tek tip bir modelin benimsenmesi risklidir. Örneğin, avârızhâne (vergi birimi) ile gerçek hane nüfusu arasındaki ilişki belirsizdir; vakıf arazilerindeki avârızhâneler, devlete değil mütevellilere vergi ödeyen haneleri içerir.

Ayrıca, göçmen listelerindeki "nefer" (birey) ve hane ayrımı, hanelerin parçalı yapısını (kardeşlerin birlikte yaşaması gibi) göz ardı edebilir. Bu nedenle, nüfus tahminlerinde yerel arşivlerin detaylı incelenmesi, sosyo-ekonomik bağlamın dikkate alınması ve çocuk ölümleri gibi demografik gerçeklerin hesaba katılması esastır. Sonuç olarak, hane başına nüfus katsayısı, esnek

²⁸ Nejat Göyünç. "Hane". *TDV İslam Ansiklopedisi*, no. 15 (1997): 552-553; Michael Allan Cook. *Population Pressure in Anatolia, 1450-1600*. (Oxford University Press, 1972)(Cook, 1972); Russell, Josiah C. "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3, no. 3 (1960): 265-274. Russell (1960)

²⁹ Göyünç, "Hane", 552-553. (Göyünç, 1997)

³⁰ Göyünç, "Hane", 552-553; Russell, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", 265-274.

ve bağlama duyarlı bir metodolojiyle ele alınmalı; "büyük aile" varsayımlarından kaçınılarak, somut verilerle desteklenen bölgesel katsayılar kullanılmalıdır. Bu çalışmada ise, hane başına nüfus katsayısı, literatürdeki metodolojik çeşitlilik ve Selanik'in XIX. yüzyıl sosyo-ekonomik dinamikleri göz önünde bulundurularak 3 ve 5 olarak benimsenmiştir.

Bu aralık, hem düşük çocuklu çekirdek aile yapılarını (3 kişi) hem de geniş hanelerin varlığını (5 kişi) kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Selanik'teki Rum mahallelerinin hane sayılarıyla ile tahmini nüfus ve vergi mükellefi sayılarına ilişkin veriler mahallelerine göre Tablo 4'te, Müslüman mahallelerine ilişkin aynı veriler ise Tablo sunularak, her iki grubun hane yapıları karşılaştırmalı bir perspektifle analiz edilmiştir.

Tablo 4: Selanik Rum Mahalleleri Nüfus ve Vergi Mükellefi Sayıları (1844).

	Mahalle Adı	Tahmini Nüfus Sayısı			Vergi Mükellefi Sayısı		
		Hane Sayısı (Adet)	N3 (Kişi)	N5 (Kişi)	M1 (Kişi)	M2 (Kişi)	M3 (Kişi)
1	Aya Tanaş Mahallesi	297	891	1.485	518	458	282
2	Aya Pata Mahallesi	216	648	1.080	259	259	184
3	Aya Nikola Mahallesi	154	462	770	243	214	97
4	Tuzlu Çeşme Mahallesi	120	360	600	163	163	80
5	Panagouda Mahallesi	118	354	590	180	164	102
6	Aya Konstantin Mahallesi	95	285	475	113	113	64
7	Metropolid Mahallesi	87	261	435	109	109	55
8	Yanık Manastır Mahallesi	76	228	380	141	108	46
9	Çavuş Manastır Mahallesi	71	213	355	89	89	47
10	Perakende Reaya	32	96	160	36	36	14
11	Gülmezoğlu Mahallesi	29	87	145	46	31	29
12	İki Şerefeli Mahallesi	23	69	115	24	23	23
13	Kara Hacıoğlu Mahallesi	18	54	90	32	24	18
14	Kal'a-yı Balada Mesken Reaya	7	21	35	7	7	7
		1.343	4.029	6.715	1.960	1.798	1.048

[N3: Hane sayısı x 3; N5: Hane sayısı x 5; M1: Vergi mükellefi sayısına ölü/firari/nakil vb. dâhil (en geniş); M2: Vergi mükellefi sayısına ölü/firari/nakil vb. dâhil değil; M3: Vergi mükellefleri arasından sadece Vergi-i Mahsusa bedeli arşiv kayıtlarında olanlar (en dar)]

Tablo 4, 1844 yılında Selanik'teki Rum mahallelerinin demografik ve vergi mükelleflerin dağılımlarını hane bazında detaylandırarak, kentsel nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin heterojenliğini ortaya koymaktadır. Toplamda 1.343 hane kaydedilen Rum mahallelerinde, hane başına 3 ve 5 kişilik katsayılar kullanılarak nüfusun 4.029 ile 6.715 kişi arasında değiştiği hesaplanmıştır. Bu aralık, Osmanlı kentlerinde çekirdek ailelerin yanı sıra geniş hanelerin de varlığını yansıtmakta; özellikle Aya Tanaş Mahallesi (297 hane) gibi büyük yerleşimlerde nüfusun 1.485 kişiye ulaşabilmesi, mahallenin ticari veya idari bir merkez olma ihtimalini akla getirmektedir. Vergi mükellefi verileri, kayıt tutma pratiklerindeki tutarsızlıkları ve nüfus hareketliliğini açıkça sergilemektedir.

M1 (en geniş kapsam) ile M3 (en dar kapsam) arasındaki düşüş, özellikle Aya Tanaş (M1: 518 → M3: 282) ve Aya Nikola (M1: 243 → M3: 97) gibi mahallelerde belirgindir. Bu durum, vergi kaçağı, göç veya kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygınlığına işaret ederken, Kal'a-yı Balada Mesken Reaya gibi küçük mahallelerde (7 hane) tüm mükelleflerin M3'te kayıtlı olması, buradaki nüfusun istikrarlı ve devlet denetimine daha açık olduğunu düşündürmektedir.

Hane katsayılarının (3-5) seçimi, toplam nüfus tahminlerini ±%40 değiştirebilmekte, bu da demografik analizlerde esnek bir yaklaşım gerektirdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, M1-M3 arasındaki farklar, Osmanlı vergi kayıtlarının gerçek ekonomik tabanı eksik yansıtabileceğini ve resmî istatistiklerin sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Bu Tablo, Selanik'in Rum mahallelerinin hem demografik çeşitliliğini hem de Osmanlı vergi sisteminin kentsel ölçekteki uygulama zorluklarını somutlaştırmaktadır.

Vergi mükellefi verileri, kent içindeki ekonomik eşitsizlikleri ve devletin nüfus kontrol mekanizmalarının sınırlarını anlamak için kritik bir veri seti sunarken, hane katsayıları üzerine metodolojik tartışmaların önemini de vurgulamaktadır.

Tablo 5: Selanik Müslüman Mahalleleri Nüfus ve Vergi Mükellefi Sayıları (1844).

	Mahalle Adı	Tahmini Nüfus Sayısı			Vergi Mükellefi Sayısı		
		Hane Sayısı (Adet)	N3 (Kişi)	N5 (Kişi)	M1 (Kişi)	M2 (Kişi)	M3 (Kişi)
1	Akçe Mescid Mahallesi	108	324	540	120	120	92
2	Ahmed Subaşı Mahallesi	95	285	475	100	100	64
3	Gülmezoglu Mahallesi	89	267	445	40	40	33
4	Pinti Hasan Mahallesi	84	252	420	92	92	63
5	Kazzaz Hacı Musa Mahallesi	78	234	390	100	96	63
6	Yakup Paşa Mahallesi	73	219	365	78	78	49
7	Koca Kasım Paşa Mahallesi	72	216	360	89	89	63
8	Cazer-i Kasım Paşa Mahallesi	72	216	360	83	83	57
9	Hacı İsmail Mahallesi	65	195	325	93	93	59
10	Abdullah Kadı Mahallesi	63	189	315	95	89	62
11	İki Şerefeli Mahallesi	60	180	300	62	62	46
12	Muid Alaaddin Mahallesi	59	177	295	65	65	42
13	Kasımiye Mahallesi	59	177	295	86	86	66
14	Suluca Mahallesi	55	165	275	56	56	40
15	Ishak Paşa Mahallesi	52	156	260	72	65	35
16	Saray-ı Atık Mahallesi	50	150	250	55	55	29
17	Sarı Hatip Mahallesi	47	141	235	54	54	22
18	Tarakçı Mahallesi	46	138	230	70	70	24
19	Mesut Hasan Mahallesi	42	126	210	42	42	19
20	Yahya Bali Mahallesi	42	126	210	48	45	25
21	Kazzaz Hacı Mustafa Mahallesi	42	126	210	42	42	35
22	Porta Kapı Mahallesi	41	123	205	41	41	26
23	Sinancık Mahallesi	37	111	185	63	63	55
24	Musa Baba Mahallesi	37	111	185	49	49	36
25	Hacı İskender Mahallesi	37	111	185	51	49	20
26	Yılan Mermeri Mahallesi	34	102	170	37	37	24
27	Astarcı Mahallesi	33	99	165	39	39	33
28	Kara Hacı Mahallesi	32	96	160	37	37	28
29	Şehabeddin Mahallesi	32	96	160	33	33	18
30	Katip Muslihiddin Mahallesi	29	87	145	36	36	28
31	Kara Hacıoğlu Mahallesi	24	72	120	25	25	14
32	Balat Mahallesi	22	66	110	27	26	13
33	Hacı Musa Mahallesi	21	63	105	24	24	17
34	Kal'a-yı Balada Camii Atık Mahallesi	19	57	95	19	19	13
35	Hayrettincik Mahallesi	18	54	90	30	25	16
36	Hoca Burhan Mahallesi	17	51	85	23	23	17
37	Burmali Camii Şerif Mahallesi	16	48	80	16	16	11
38	Ali Paşa Mahallesi	16	48	80	18	18	13
39	Hacı Hasan Mahallesi	12	36	60	20	20	13
40	Kal'a-yı Balada Divan Mahallesi	12	36	60	12	12	6
41	Camii Atık Mahallesi	10	30	50	12	12	5
42	Sulu Paşa Mahallesi	10	30	50	14	14	11
43	Debbağ Hayreddin Mahallesi	9	27	45	10	10	6
44	Kal'a-yı Balada Orta Mescid Mahallesi	8	24	40	8	8	1
45	Timurtaş Mahallesi	7	21	35	15	7	7
46	Kal'a-yı Balada Pobada Mahallesi	7	21	35	7	7	2
47	Hamza Bey Mahallesi	5	15	25	5	5	3
		1.898	5.694	9.490	2.213	2.177	1.424

[N3: Hane sayısı x 3; N5: Hane sayısı x 5; M1: Vergi mükellefi sayısına ölü/firari/nakil vb. dâhil (en geniş); M2: Vergi mükellefi sayısına ölü/firari/nakil vb. dâhil değil; M3: Vergi mükellefleri arasından sadece Vergi-i Mahsusa bedeli arşiv kayıtlarında olanlar (en dar)]

Tablo 5, Selanik'in Müslüman mahallelerinin 1844 yılındaki demografik yapısını ve vergi mükellefi dağılımını ortaya koymaktadır. Toplam 1.898 hane kaydedilen Müslüman mahallelerinde, hane başına 3 ve 5 kişilik katsayılar kullanılarak nüfusun 5.694 ile 9.490 kişi arasında olduğu hesaplanmıştır. Bu rakamlar, Müslüman mahallelerinin Rum mahallelerine kıyasla (1.343 hane) daha kalabalık olduğunu ve kentsel dokuda sosyo-ekonomik ağırlığını yansıtmaktadır.

Özellikle Akçe Mescid Mahallesi (108 hane) ve Ahmed Subaşı Mahallesi (95 hane) gibi büyük yerleşimler, hem nüfus hem de vergi mükellefi sayısı açısından öne çıkmaktadır. Müslüman mahallelerinde vergi mükellefi sayıları, M1 (en geniş kapsam) ile M3 (en dar kapsam) arasında ortalama %36'lık bir düşüş sergilemektedir. Örneğin, Koca Kasım Paşa Mahallesi'nde M1 89 iken M3 63'e düşmekte; bu durum, nüfus hareketliliği veya vergi kayıtlarındaki eksikliklerin varlığına işaret etmektedir. Buna karşılık, Sinancık Mahallesi gibi bazı mahallelerde

M3'ün M1'e yakın olması (63 → 55), bu bölgelerdeki kayıt tutma disiplininin görece yüksekliği düşündürmektedir. Ancak Tarakçı Mahallesi'nde M1 70'ten M3 24'e düşen veriler, burada ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı kalma ihtimalini veya nüfusun geçici niteliğini akla getirmektedir. Hane katsayıları (3-5), Müslüman mahallelerdeki nüfus tahminlerini $\pm$ %40 esnekliğe tabi tutmakta; bu da demografik analizlerde yerel dinamiklerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. M1-M3 farkı, Müslüman mahallelerdeki vergi kayıplarının Rum mahallelerine kıyasla daha düşük (%36 vs. %47) olması, Müslüman nüfusta devlet denetiminin görece daha etkin olduğunu düşündürmektedir.

Ancak Timurtaş Mahallesi gibi örneklerde (M1: 15 → M3: 7) kayıp oranının yüksekliği, bu genellemenin istisnalarla sınırlı olduğunu gösterir. Tablo 5, Selanik'in Müslüman mahallelerinin hem demografik büyüklüğünü hem de ekonomik heterojenliğini ortaya koymaktadır. Vergi mükellefi verileri, kent içindeki ticari canlılık ile kayıt dışılık arasındaki gerilimi yansıtırken, mahalleler arasındaki sosyo-ekonomik farklılaşma, Osmanlı kentlerinin çok katmanlı yapısını anlamak için kritik ipuçları sunar. Bu veriler, Tanzimat reformlarının Müslüman cemaatler üzerindeki etkisini ve merkezî yönetimin kentsel alandaki varlığını değerlendirmede temel bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Tablo 6: Selanik'te 1844 Yılında Bulunan Müste'menlerin Mahallelere ve Ülkelerine Göre Dağılımı.

	Mahalle Adı	GR	ENG	AU	FR	RS	BL	NT	ABD	CNZ	TSK	Toplam
1	Aya Tanaş Mahallesi	25	9	4	3	5	1				1	48
2	Aya Nikola Mahallesi	16	14	5	2	1	1		1			40
3	Panagouda Mahallesi	5	5		2	2		1				15
4	Metropolid Mahallesi	5	3	2								10
5	Kebir Manastır Mahallesi	2	3	1	1			1				8
6	Yanık Manastır Mahallesi				2	1	2		1	2		8
7	Tuzlu Hasan Mahallesi	5	1			1						7
8	Kızlar Manastırı Mahallesi	2	1		1							4
9	Tavşan Manastırı Mahallesi	3										3
10	Aya Konstantin Mahallesi		3									3
11	Aya Pata Mahallesi			1								1
		63	39	13	11	10	4	2	2	2	1	147

[GR: Yunanistan; ENG: İngiltere; AU: Avusturya (Nemçe); FR: Fransa; RS: Rusya; BL: Belçika; NT: Hollanda; ABD: Amerika Birleşik Devletleri; CNZ: Ceneviz; TSK: Toskana]

Tablo 6, 1844 yılında Selanik'te bulunan Müste'menlerin (geçici koruma statüsündeki yabancılar) mahallelere ve ülkelere göre dağılımını ortaya koymaktadır. Toplam 147 Müste'men kaydedilmiş olup, bunların büyük çoğunluğu Rum mahallelerinde (Aya Tanaş, Aya Nikola, Panagouda) yoğunlaşmaktadır. Müste'menlerin yalnızca %3'ü (örneğin Tuzlu Hasan Mahallesi) Müslüman mahallelerinde kayıtlıdır. Bu durum, Müste'menlerin ticari ve kültürel bağlantılarını Rum cemaati üzerinden kurduğunu ve Osmanlı kentlerindeki etnik-dini segregasyonun yabancıların yerleşim tercihlerini de şekillendirdiğini göstermektedir.

1844 yılında Selanik'te ikamet eden Müste'menlerin en çoğu (63 kişi) Yunanistan vatandaşlarından oluşmakta olup bu durum, coğrafi yakınlık, dil benzerliği ve Balkan ticaret ağlarının etkisiyle açıklanabilir. İkinci sırada ise Sanayi Devrimi'nin küresel ticaret aktörlerinden İngiltere ve ardı sıra Avusturya vatandaşları yer almaktadır.

Özellikle İngiliz yün kumaş ticareti, bu mahallelerdeki ekonomik faaliyetlerle bağlantılı olabilir. Avusturya'yı Fransa ve Rusya vatandaşı Müste'menler izlemekte olup bu ülkeler siyasi ve dini nüfuz alanlarını (özellikle Rusya'nın Ortodoks cemaatler üzerinden etki alanını) genişletmek amacıyla Müste'menleri bir araç olarak kullanmış olabilir.

Tablo 7: Selanik Rum Mahalleleri Cizye Defteri Sayısına Göre Dağılımı (1844).

	Mahalle Adı	Cizye Defteri				
		Ala (Kişi)	Evsat (Kişi)	Edna (Kişi)	Muaf/Yok (Kişi)	Toplam (Kişi)
1	Aya Tanaş Mahallesi	35	228	93	162	518
2	Aya Pata Mahallesi	5	116	81	57	259
3	Aya Nikola Mahallesi	27	103	41	72	243
4	Panagouda Mahallesi	13	81	39	47	180
5	Tuzlu Çeşme Mahallesi	6	62	58	37	163
6	Yanık Manastır Mahallesi	3	40	23	75	141
7	Aya Konstantin Mahallesi	2	54	32	25	113
8	Metropolid Mahallesi	8	36	36	29	109
9	Çavuş Manastır Mahallesi	1	20	46	22	89
10	Gülmezoğlu Mahallesi	10	16	4	16	46
11	Perakende Reaya	1	13	19	3	36
12	Kara Hacıoğlu Mahallesi	8	11	5	8	32
13	İki Şerefeli Mahallesi	10	13	0	1	24
14	Kal'a-yı Balada Mesken Reaya	2	5	0	0	7
		131	798	477	554	1.960

[Ala: Yüksek Gelir Grubu; Evsat: Orta Gelir Grubu; Edna: Düşük Gelir Grubu]

Tablo 7, 1844 yılında Selanik'in Rum mahallelerindeki cizye mükelleflerinin gelir gruplarına göre dağılımını ve ekonomik tabakalaşmayı ortaya koymaktadır. Toplam 1.960 cizye mükellefinin %40'ı orta gelirli (Evsat), %24'ü düşük gelirli (Edna), %7'si yüksek gelirli (Ala), kalan %29'u ise muaf/mevcut olmayanlar şeklinde kaydedilmiştir. Bu dağılım, Rum cemaatinin büyük ölçüde orta ve alt gelir gruplarından oluştuğunu, yüksek gelirli sınırlı bir kesimi temsil ettiğini göstermektedir.

Tablo 7'ye göre yüksek gelirli (Ala) sadece 131 kişi (%7) ile sınırlı olup, genellikle tüccar, banker veya toprak sahibi kesimi temsil eder. Aya Tanaş ve Aya Nikola'daki yoğunluk, bu mahallelerin ticari elitlerin merkezi olduğunu gösterir. Orta gelirli (Evsat) 798 kişi (%40) ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Esnaf, küçük tüccar ve zanaatkarlardan müteşekkildir. Panagouda (81 kişi) ve Tuzlu Çeşme (62 kişi) gibi mahallelerdeki yoğunluk, bu bölgelerin ekonomik istikrarını yansıtır. Düşük gelirli (Edna) ise 477 kişi (%24) ile önemli bir kesimi kapsamakta olup, gündelik işçiler veya geçimlik tarımla uğraşanları içerir.

Çavuş Manastır'da Edna grubunun yüksekliği (46/89), bu mahallenin yoksullukla mücadele ettiğini gösterir. Tablo 7'ye göre, Aya Tanaş Mahallesi, hem toplam mükellef sayısı (518) hem de yüksek gelirli (35 Ala) açısından öne çıkmaktadır. Bu mahalle, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bir merkez olabilir. Ancak 162 muaf/mevcut olmayan kaydı, nüfus hareketliliği veya kayıt tutma sorunlarını işaret etmektedir. Aya Nikola Mahallesi, yüksek gelir grubunda 27 kişiyle dikkat çekerken, bu durum mahallenin ticaret veya zanaat alanında görece refah içinde olduğunu düşündürmektedir. Yanık Manastır Mahallesi, muafiyet oranının en yüksek olduğu bölgedir (75/141).

Bu, ekonomik kırılma veya geçici nüfusun varlığıyla açıklanabilir. İki Şerefeli Mahallesi, düşük gelir grubunda (Edna) hiç kayıt bulunmamasıyla dikkat çeker. Bu, mahallenin homojen bir orta gelirli nüfusa sahip olduğunu veya kayıtların eksik tutulduğunu gösterir. Toplamda 554 kişi (muaf/mevcut olmayan) cizye ödemekten muaf tutulmuş veya kayıt dışı kalmıştır. Bu durum, özellikle Yanık Manastır (%53) ve Aya Tanaş (%31) gibi mahallelerde belirgindir. Muafiyetlerin sebepleri arasında yaşlılık, sakatlık, göç veya ekonomik yoksunluk sayılabilir. Ayrıca, Tanzimat reformları öncesinde vergi tahsilatındaki idari zayıflıklar da bu yüksek muafiyet oranlarını açıklayabilir. Tablo 7, Selanik'in Rum mahallelerinde ekonomik eşitsizliğin belirgin olduğunu, ancak toplumun büyük bölümünün orta ve alt gelir gruplarından oluştuğunu ortaya koymaktadır. Yüksek muafiyet oranları, hem demografik hareketliliği hem de Osmanlı vergi sisteminin uygulama zorluklarını yansıtmaktadır. Bu veriler, 19. yüzyıl ortasında

gayrimüslim cemaatlerin ekonomik profilini anlamak ve Tanzimat reformlarının toplumsal etkisini değerlendirmek için kritik bir kaynak niteliği taşır.

c. 1844 Yılı Selanik Şehri Rum ve Müslümanlarının Vergi Yükü Dağılımı

Vergi-i mahsusa, Tanzimat reformları (1839) çerçevesinde Osmanlı mali sisteminin modernleştirilmesi amacıyla ihdas edilen ve geleneksel tevzi' defterleri sisteminin yerini alan bir vergi türüdür. Bu kavram, II. Mahmud döneminde (1808-1839) başlatılan ancak tamamlanamayan mali düzenlemelerin Tanzimat'la birlikte kurumsallaşmasının ürünüdür. Tevzi' defterleri, taşradaki yerel masrafların (maaş, tamirat, askerî lojistik) halka "komşuca" paylaştırıldığı ve genellikle a'yân veya kethüdaların kontrolündeki bir sistemdi. Ancak yolsuzluklar, keyfi tahsilatlar ve borçlanma faizlerinin halka yüklenmesi, bu sistemin çöküşünü hızlandırdı. 1838'de II.

Mahmud'un tekâlif-i örfiye (örfi vergiler) ve ihtisab resmini (belediye vergisi) kaldırmasıyla, gelir ve servet esaslı yeni bir vergi modeli arayışı başladı. Tanzimat Fermanı'nın (1839) ardından, bu arayış vergi-i mahsusa (virgü) adıyla somutlaştı³¹. Vergi-i mahsusa, öncelikle tevzi' defterlerindeki örfi vergilerin tek çatı altında toplanmasını ve merkezî denetimi hedefledi. Verginin temel prensibi, mükelleflerin "hal ve tahammülüne" (ödeme gücüne) göre tarh edilmesiydi.

Bu amaçla 1840'larda başlatılan temettüat tahrirleri (servet ve kazanç sayımları), hanelerin emlak, arazi, hayvan varlığı ile tüccar ve esnafın yıllık kazançlarını kayıt altına almayı öngördü. Ancak sayımların teknik yetersizlikler, kadastro eksikliği ve idari dirençler nedeniyle tamamlanamaması, vergi-i mahsusanın pratikte hanelerin nüfus veya çiftlik sayısına göre dağıtılmasına yol açtı.

Örneğin, Tefvik Güran'ın araştırmalarına göre, 1860'a kadar birçok bölgede vergi, gelir yerine hane başına veya ocak (çiftlik) esasına göre tahsil edildi. Bu durum, Tanzimat'ın "adalet ve ödeme gücü" ideallerinin hayata geçirilemediğini gösterdi³². 1850'lerden itibaren vergi-i mahsusa, emlak vergisi (bina, arazi) ve temettü vergisi (kazanç) olarak ikiye ayrıldı. Emlak vergisi, sabit servet üzerinden alınırken; temettü vergisi, ticaret ve zanaattan elde edilen kazançları kapsadı.

Ancak bu ayırım, muhassılların (vergi tahsildarları) teknik kapasitesizliği ve kayıt tutma sorunları nedeniyle etkisiz kaldı. Özellikle kırsal kesimde, angarya ve bedeni mükellefiyetler (yol, köprü yapımı) fiilen devam etti. Ayrıca, 1858'de yayınlanan bir talimatnameyle, borçluların ekonomik durumu kötüleşirse vergilerinin diğer mükelleflere paylaştırılması öngörüldü. Bu, kollektif sorumluluk anlayışının sürdüğünü ve modern bireysel vergilemenin tam anlamıyla benimsenmediğini gösterdi³³. Vergi-i mahsusa, tevzi' defterlerinin mantığını kısmen sürdürse de temelde merkezileşme ve standartlaşma hedefleriyle ayrıştı. Tevzi' defterlerinde masraflar önce yapılır, sonra halka paylaştırılırken; vergi-i mahsusa ile önce vergi tahsil edilip sonra harcama yapılması planlandı. Bu, borçlanma faizlerinin halka yansıtılmasını engellemeyi amaçlıyordu. Ancak pratikte, taşradaki sandık eminlerinin faizli borçlanma uygulamaları devam etti. Örneğin, Tokat'ta sandık eminlerinin yerel zenginlerden borç alarak masrafları finanse etmesi, Tanzimat'ın mali disiplin hedeflerini zedeledi.

Vergi-i mahsusa, Tanzimat'ın merkezî bürokrasiyi güçlendirme ve gelir adaletini sağlama hedeflerinin simgesiydi, ancak uygulamada geleneksel yapılarla çelişti. Yavuz Cezar'ın "yeni

³¹ Yakup Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi 'Defterlerinden Vergi-i Mahsusa'ya Geçiş". *Tarih Dergisi*, no. 65 (2017): 29-61.(Akkuş, 2017)

³² Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", 301-319; Güran, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri"(Güran, 1985); Ayla Efe. "1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu?" *Journal of History Studies*, 8, no. 1 (2016): 19-35.(Efe, 2016a)

³³ Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi 'Defterlerinden Vergi-i Mahsusa'ya Geçiş", 29-61.

mali sektör" olarak tanımladığı bu sistem³⁴, taşra maliyesini merkeze bağlama çabasının bir ürünüydü. 20. yüzyıla kadar "*virgü*" adıyla anılan emlak vergisi ve temettü vergisi, Osmanlı'nın son dönem mali yapısının temelini oluşturdu³⁵.

Ancak, vergi kişiselleştirilememesi, kayıt dışılık ve yolsuzluklar, reformların sınırlarını ortaya koydu. Vergi-i mahsusa, Osmanlı modernleşmesinin merkez-taşra gerilimini ve kurumsal dönüşümün zorluklarını yansıtan kritik bir örnektir. Bu çalışma ise 1844 yılında Selanik şehrindeki Rum ve Müslüman mahallelerinin vergi yükü dağılımını, toplam gelirleri ve "*vergi-i mahsusa*" oranları üzerinden karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Vergi yükü hesaplamalarında, arşiv kayıtlarında vergi-i mahsusa bedeli açıkça belirtilen mükellefler temel alınmış; vefat edenler, nakil olanlar, sayım sırasında başka mahallerde ikamet edenler veya mülkleri nedeniyle çift kayıtlı olanlar ile firarîler değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Bu kapsamda, mahallelerin vergi profilleri "en düşük", "en yüksek" ve "genel oran" olarak üç eksenle ele alınmış, ayrıca ağnam vergisi gibi diğer kalemlerin neredeyse hiç kaydedilmemesi sebebiyle bu vergi türü analize dâhil edilmemiştir. Çalışma, Tanzimat dönemi taşra maliyesinin etnik-dini gruplar arasındaki vergi adaleti ve ekonomik eşitsizlik dinamiklerini anlamak için kritik bir veri seti sunarken, Osmanlı kentlerindeki sosyo-ekonomik hiyerarşinin mahalle ölçeğindeki yansımalarını da ortaya koymaktadır. Buna istinaden, Selanik Rum mahallelerinin vergi yükü verileri Tablo 8'de, Müslüman mahallelerinin vergi yüklerine ilişkin veriler ise Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 8: Selanik Rum Mahalleleri Vergi Yükü (1844).

	Mahalle Adı	Vergi Yükü				
		VM (Kuruş)	TG (Kuruş)	V1 (%)	V2 (%)	V3 (%)
1	Aya Tanaş Mahallesi	21.248,10	139.872,15	1,89	51,75	15,19
2	Aya Nikola Mahallesi	11.891,50	82.331,50	4,00	44,00	14,44
3	Aya Pata Mahallesi	7.846,50	53.454,50	5,15	55,75	14,68
4	Panagouda Mahallesi	6.547,23	37.710,00	5,00	50,00	17,36
5	Tuzlu Çeşme Mahallesi	3.774,00	25.634,00	5,50	43,75	14,72
6	Metropolid Mahallesi	3.457,00	27.530,00	3,10	39,11	12,56
7	Yanık Manastır Mahallesi	3.173,73	22.700,00	3,75	29,07	13,98
8	Aya Konstantin Mahallesi	2.261,00	20.469,00	2,91	26,67	11,05
9	Çavuş Manastır Mahallesi	1.940,00	12.750,00	4,00	34,17	15,22
10	Gülmezoğlu Mahallesi	536,00	4.950,00	7,67	14,80	10,83
11	İki Şerefeli Mahallesi	442,50	4.375,00	4,60	18,50	10,11
12	Perakende Reaya	399,25	3.100,00	5,17	22,50	12,88
13	Kara Hacıoğlu Mahallesi	376,00	4.150,00	5,00	12,50	9,06
14	Kal'a-yı Balada Mesken Reaya	146,50	1.125,00	10,60	18,50	13,02
		64.039,31	440.151,15			

[VM: Vergi-i Mahsusa; TG: Toplam Gelir; V1: Değerlendirmeye dâhil hanelerde en düşük Vergi-i Mahsusa miktarı / hane geliri oranı; V2: Değerlendirmeye dâhil hanelerde en yüksek Vergi-i Mahsusa miktarı / hane geliri oranı; V3: VM/TG]

Tablo 8, 1844 yılında Selanik'in Rum mahallelerindeki vergi yükü dağılımını, Vergi-i Mahsusa (VM) ve toplam gelir (TG) üzerinden detaylandırarak, mahalleler arasındaki ekonomik eşitsizlikleri ve vergi adaleti sorunlarını ortaya koymaktadır. Toplamda 64.039,31 kuruş Vergi-i Mahsusa tahsil edilirken, mahallelerin toplam geliri 440.151,15 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Bu, genel V3 oranını (VM/TG) yaklaşık %14,55 seviyesine getirmektedir. Ancak mahalle bazında bu oran %9,06 (Kara Hacıoğlu) ile %17,36 (Panagouda) arasında değişmekte, bu da vergi politikalarının mahallelere göre farklılaştığını ve ekonomik koşulların etkisini göstermektedir.

³⁴ Yavuz Cezar. "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine". *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, no. 9 (1996): 89-143.(Cezar, 1996)

³⁵ Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi 'Defterlerinden Vergi-i Mahsusa'ya Geçiş", 29-61.

Tablo 8'e göre, Aya Tanaş Mahallesi, hem en yüksek Vergi-i Mahsusa miktarı (21.248,10 kuruş) hem de en yüksek V2 oranı (%51,75) ile dikkat çekmektedir. Bu, bazı hanelerin gelirlerinin yarısından fazlasını vergi olarak ödediğini gösterir. Ancak toplam gelirin yüksek olması (139.872,15 kuruş), mahallenin ticari bir merkez olduğunu ve yüksek gelirli tüccarların varlığını işaret eder. Aya Nikola ve Aya Pata mahallelerinde de benzer şekilde yüksek V2 oranları (%44 ve %55,75) gözlemlenir.

Bu durum, orta ve üst gelir gruplarının ağır vergilendirildiğini, ancak düşük gelirli hanelerde vergi yükünün daha düşük olduğunu (V1: %4-5,15) ortaya koyar. Kal'a-yı Balada Mesken Reaya gibi küçük mahallelerde ise düşük toplam gelire (1.125 kuruş) rağmen V1 oranının %10,60 olması, buradaki nüfusun sabit giderlere yüksek oranda vergi ödediğini düşündürmektedir. Gülmezoğlu Mahallesi'nde V1 oranının %7,67 ile nispeten yüksek olması, düşük gelirli hanelerin bile önemli bir vergi yükü taşıdığını gösterirken, V2'nin %14,80 olması vergi dağılımının görece dengeli olduğunu ima eder.

Kara Hacıoğlu Mahallesi'nde V3 oranının %9,06 ile en düşük seviyede olması, bu mahalledeki vergi yükünün genel gelir düzeyine göre hafiflediğini, ancak V1'in %5,00 olmasıyla düşük gelirli hanelerin de vergilendirildiğini ortaya koyar. Perakende Reaya gibi geçici nüfusun yoğun olduğu mahallelerde V3'ün %12,88 olması, kayıt dışı ekonomik faaliyetler veya vergi kaçığının varlığına işaret edebilir.

Tablo 8, Tanzimat'ın "ödeme gücü ilkesi"nin pratikte tam olarak uygulanmadığını gösterir. Örneğin, Panagouda Mahallesi'nde yüksek V3 oranı (%17,36), gelir artışına rağmen vergi yükünün orantısız arttığını düşündürürken, Metropolit Mahallesi'nde düşük V3 (%12,56) ve V2 (%39,11) oranları, burada daha adil bir dağılımın sağlandığını ima eder.

Ancak genel olarak, yüksek V2 oranları, Osmanlı vergi sisteminin "komşuca tevzi" mantığının gelir eşitsizliklerini derinleştirdiğini ortaya koyar. Bu veriler, Tanzimat'ın taşra maliyesinde merkezleşme hedeflerine rağmen, geleneksel vergi dağıtım mekanizmalarının (tevzi) etkisinin sürdüğünü gösterir. Ayrıca, ağnam vergisi gibi kalemlerin analize dâhil edilmemesi, vergi yükünün tam resmini eksik bırakmaktadır. Buna rağmen Tablo, Selanik'teki Rum cemaatinin ekonomik heterojenliğini ve Osmanlı'nın modernleşme çabalarının kenttsel ölçekteki sınırlarını anlamak için kritik bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Tablo 9, Selanik'in Müslüman mahallelerindeki vergi yükünü, Vergi-i Mahsusa (VM) ve toplam gelir (TG) üzerinden karşılaştırmalı bir perspektifle ortaya koymaktadır. Toplamda 40.750,25 kuruş Vergi-i Mahsusa tahsil edilirken, mahallelerin toplam geliri 431.541,43 kuruş olarak kaydedilmiştir. Genel V3 oranı (VM/TG) yaklaşık %9,44 ile Rum mahallelerine kıyasla (%14,55) daha düşüktür.

Ancak mahalleler arasında belirgin eşitsizlikler göze çarpmaktadır; Gülmezoğlu Mahallesi (%14,04) ve Sulu Paşa Mahallesi (%15,32) gibi bazı mahallelerde V3 oranları, Rum mahallelerindeki en yüksek değerlere yakındır. Bu durum, bu bölgelerdeki yüksek gelirli hanelerin vergilendirilmesinin yanı sıra, toplam gelirin düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Sulu Paşa'da TG sadece 4.112,50 kuruş iken VM 630 kuruş'tur.

Tablo 9: Selanik Müslüman Mahalleleri Vergi Yükü.

	Mahalle Adı	Vergi Yükü				
		VM (Kuruş)	TG (Kuruş)	V1 (%)	V2 (%)	V3 (%)
1	Akçe Mescid Mahallesi	1.784,00	21.973,50	2,08	27,31	8,12
2	Hacı İsmail Mahallesi	2.214,00	21.887,50	3,67	23,33	10,12
3	Pinti Hasan Mahallesi	1.753,50	20.609,50	1,66	33,33	8,51
4	Kasımiye Mahallesi	2.105,00	20.374,00	3,33	20,00	10,33
5	Kazzaz Hacı Musa Mahallesi	1.832,00	19.635,00	1,25	42,31	9,33
6	Yakup Paşa Mahallesi	1.103,00	19.613,18	1,66	15,00	5,60
7	Koca Kasım Paşa Mahallesi	1.635,00	18.345,00	1,25	23,33	8,91
8	Sinancık Mahallesi	1.712,50	16.900,00	1,00	15,00	10,13
9	Abdullah Kadı Mahallesi	1.450,00	16.027,50	1,67	22,50	9,05
10	Cazer-i Kasım Paşa Mahallesi	1.860,25	15.858,00	2,59	41,82	11,73
11	Kazzaz Hacı Mustafa Mahallesi	915,00	15.117,50	3,00	37,33	6,05
12	Ahmed Subaşı Mahallesi	1.465,00	14.887,50	3,33	27,50	9,84
13	Ali Paşa Mahallesi	1.194,00	13.319,25	3,33	25,33	8,96
14	Muid Alaaddin Mahallesi	1.700,00	12.985,00	3,50	42,86	13,09
15	Gülmezoğlu Mahallesi	1.728,00	12.305,00	5,71	41,67	14,04
16	Kâtip Muslihiddin Mahallesi	1.489,00	11.006,25	3,33	23,33	13,53
17	Kara Hacıoğlu Mahallesi	637,50	10.522,00	2,34	27,67	6,06
18	Hacı İskender Mahallesi	838,50	10.254,50	4,98	22,80	8,18
19	İshak Paşa Mahallesi	1.323,00	10.159,50	3,33	43,33	13,02
20	Astarcı Mahallesi	599,00	8.818,00	1,43	15,00	6,79
21	Tarakçı Mahallesi	485,00	8.625,00	1,10	22,50	5,62
22	Saray-ı Atik Mahallesi	967,50	8.450,00	5,00	40,00	11,45
23	İki Şerefeli Mahallesi	645,00	7.750,00	3,33	20,00	8,32
24	Porta Kapı Mahallesi	589,00	7.448,00	2,89	21,67	7,91
25	Yılan Mermeri Mahallesi	860,00	7.313,25	3,33	40,97	11,76
26	Şehabeddin Mahallesi	897,00	7.295,75	5,00	25,00	12,29
27	Sarı Hatip Mahallesi	711,50	7.195,00	3,37	22,88	9,89
28	Suluca Mahallesi	419,00	6.375,00	3,33	12,00	6,57
29	Kara Hacı Mahallesi	760,00	5.914,75	5,00	32,41	12,85
30	Hayrettincik Mahallesi	457,50	5.902,50	5,33	20,00	7,75
31	Yahya Bali Mahallesi	570,00	5.760,00	3,57	21,33	9,90
32	Musa Baba Mahallesi	508,50	5.555,00	4,55	15,00	9,15
33	Hoca Burhan Mahallesi	470,00	5.097,00	5,00	17,80	9,22
34	Balat Mahallesi	425,00	5.060,00	5,00	15,00	8,40
35	Sulu Paşa Mahallesi	630,00	4.112,50	10,00	18,33	15,32
36	Hacı Hasan Mahallesi	335,00	3.470,00	6,25	13,33	9,65
37	Mesut Hasan Mahallesi	150,00	3.455,00	2,50	7,62	4,34
38	Hacı Musa Mahallesi	205,00	3.214,00	4,00	10,00	6,38
39	Timurtaş Mahallesi	255,00	3.050,00	4,41	12,59	8,36
40	Camii Atik Mahallesi	355,00	2.700,00	5,00	26,67	13,15
41	Burmali Camii Şerif Mahallesi	180,00	1.950,00	3,33	50,00	9,23
42	Kal'a-yı Balada Camii Atik Mahallesi	184,00	1.835,00	3,75	25,00	10,03
43	Debbağ Hayreddin Mahallesi	144,00	1.221,00	8,00	20,00	11,79
44	Kal'a-yı Balada Divan Mahallesi	121,00	1.185,00	6,86	11,74	10,21
45	Hamza Bey Mahallesi	40,00	450,00	6,67	10,00	8,89
46	Kal'a-yı Balada Pobada Mahallesi	25,50	300,00	5,00	12,00	8,50
47	Kal'a-yı Balada Orta Mescid Mahallesi	22,50	260,00	8,65	8,65	8,65
		40.750,25	431.541,43			

[VM: Vergi-i Mahsusa; TG: Toplam Gelir; V1: Değerlendirmeye dâhil hanelerde en düşük Vergi-i Mahsusa miktarı / hane geliri oranı; V2: Değerlendirmeye dâhil hanelerde en yüksek Vergi-i Mahsusa miktarı / hane geliri oranı; V3: VM/TG]

Mesut Hasan Mahallesi (%4,34) ve Yakup Paşa Mahallesi (%5,60) gibi mahallelerde düşük V3 oranları, ekonomik faaliyetlerin sınırlılığını veya devletin bu bölgelerdeki vergi politikalarının daha esnek olduğunu düşündürmektedir. Burmalı Camii Şerif Mahallesi'nde V2 oranının %50 olması, bazı hanelerin gelirlerinin yarısını vergi olarak ödediğini gösterirken, bu mahallenin ekonomik olarak kırılmalı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sulu Paşa (V1: %10) ve Debbağ Hayreddin (V1: %8) gibi mahallelerde düşük gelirli hanelerin bile yüksek vergi yükü taşıması, Tanzimat'ın "ödeme gücü" ilkesinin bu bölgelerde işlemediğine işaret eder. Kal'a-yı Balada Orta Mescid (V2: %8,65) ve Suluca (V2: %12) gibi mahallelerde üst gelir gruplarının nispeten hafif vergilendirilmesi, yerel elitlerin vergi denetiminden kaçınılabilmesiyle açıklanabilir.

Kal'a-yı Balada Camii Atik (%10,03) ve Saray-ı Atik (%11,45) gibi resmi yapıların çevresindeki mahallelerde yüksek V3 oranları, devlet kurumlarının yakınında yaşayan nüfusun ekonomik olarak daha fazla gözetildiğini gösterir.

Tablo 9'a göre, Müslüman mahallelerde ortalama V3 (%9,44), Rum mahallelerinden (%14,55) belirgin şekilde düşüktür. Bu, Müslüman nüfusun genel olarak daha hafif vergilendirildiğini veya gelir kaynaklarının daha istikrarlı olduğunu düşündürür. Müslüman mahallelerdeki en yüksek V3 (Sulu Paşa: %15,32), Rum mahallelerindeki en yüksek değerden (Panagouda: %17,36) düşüktür. Ancak en düşük V3 (Mesut Hasan: %4,34), Rum mahallelerindeki en düşük değerden (Kara Hacıoğlu: %9,06) daha düşüktür. Bu, Müslüman mahallelerdeki ekonomik uçurumun daha derin olduğunu gösterir. Müslüman mahallelerdeki V2 oranlarının (en yüksek vergi/gelir) %7,62 ile %50 arasında değişmesi, Rum mahallelerindeki (%12,50-%51,75) ile benzer bir eşitsizlik skalasına işaret eder.

Hamza Bey (VM: 40 kuruş) ve Kal'a-yı Balada Pobada (VM: 25,5 kuruş) gibi küçük yerleşimler, genel ortalamayı düşürse de bu mahallelerdeki yoksulluk dikkat çekmesi, Vergi-i mahsusanın merkezî denetim hedeflerine rağmen, mahalleler arasındaki vergi dağılımındaki tutarsızlıklar ise Osmanlı'nın taşra maliyesindeki idari zafiyetleri yansıması açısından önemlidir.

Tablo 9, Müslüman mahallelerin ekonomik olarak daha heterojen ancak genel vergi yükünün daha hafif olduğunu ortaya koyarken, gelir adaleti konusunda ciddi sorunların varlığını da belgelemektedir. Bu veriler, Tanzimat reformlarının kentsel ölçekteki sınırlarını ve etnik-dini gruplar arasındaki mali politikaların farklılaşmasını anlamak açısından kritik önem taşır.

d. 1844 Yılı Selanik Şehri Rum ve Müslümanlarının Mesleki Dağılımları

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kimlikli kent dokusu, toplumsal ve iktisadi hayatın dini-etnik gruplar arasındaki iş bölümüyle şekillendiği dinamik bir laboratuvar sunar. Bu çalışmada da, 19. yüzyıl Selanik'inde Rum ve Müslüman mahallelerinin iktisadi profilleri temettüat defterleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenerek, dini aidiyetin mesleki dağılıma nasıl yansıdığı ve kentsel ekonominin ortaklık-zıtlık eksenlerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Temettüat kayıtları, vergi mükelleflerinin meslek, gelir ve üretim ilişkilerini mikro ölçekte belgeleyen istatistiksel bir hazine olarak, sadece bireysel geçim kaynaklarını değil, mahalle ölçeğinde kolektif ekonomik kimlikleri de okumamıza imkân tanır.

Selanik özelinde bu kaynakların seçilmesi, kentin hem bir liman şehri olarak ticari canlılığını hem de Müslüman-gayrimüslim nüfusun demografik dengelerini yansıtan çok katmanlı bir sosyolojik panorama sunmasıyla motive edilmiştir.

Tablo 10'da 1844 yılı Selanik şehri Rum mahallelerinin, Tablo 11'de ise Müslüman mahallelerinin temettüat defterlerinde en çok geçen ilk 20 meslek toplam olarak hem sayısal hem de oransal olarak sunulmuştur. Rum ve Müslüman mahallelerinde en sık karşılaşılan ilk 20 mesleğin seçilmesi, yalnızca sayısal yoğunluğu değil, aynı zamanda bu mesleklerin toplumsal statü, cemaat içi dayanışma ağları ve dini normlarla olan ilişkisini de dikkate alan bir eleştirel perspektifle sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma aynı zamanda, Osmanlı kentinin ekonomisini salt "*Müslüman-gayrimüslim*" ikiliğiyle açıklamak yerine, mahalle ölçeğinde iç içe geçmiş hiyerarşileri ve dayanışma biçimlerini görünür kılmayı hedefler.

Tablolarda sunulan meslek dağılımı, Selanik'in sosyal dokusunu yeniden inşa etmekle kalmayacak, imparatorluğun geç modernleşme sürecinde kentli nüfusun geçim stratejilerine dair kalıcı bir kayıt işlevi görecektir.

Tablo 10, 19. yüzyıl Selanik'inde Rum mahallelerinin ekonomik hayatını özetleyen kritik veriler sunmaktadır. İlk 20 meslek grubunun toplam nüfus içindeki payı (%76,7) ve "*Diğer*" kategorisinin düşük oranı (%23,3), bu mahallelerde mesleki yoğunlaşmanın belirgin olduğunu ve ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde sınırlı sayıda sektöre dayandığını göstermektedir. Pabuççuluk/Kunduracılık (%9,23), Abacılık (%6,51) ve İrgatlık (%5,52) gibi mesleklerin ilk

sıralarda yer alması, Rum mahallelerinin ekonomisinin temel üretim ve emek odaklı bir yapıya sahip olduğuna işaret eder.

Tablo 10: Selanik Rum Mahalleleri Mesleki Dağılım (En Yüksek 20).

	Meslek	Kişi	(%)
1	Pabuçculuk/Kunduracılık	122	9,23
2	Abacılık	86	6,51
3	Irgatlık	73	5,52
4	Demircilik	70	5,30
5	Ekmekçilik	65	4,92
6	Dülgerlik	62	4,69
7	Hizmetkârlık	55	4,16
8	Meyhanecilik	54	4,08
9	Bakkallık	53	4,01
10	Kayıkcılık	50	3,78
11	Ticaret	48	3,63
12	Aktarcılık	42	3,18
13	Eskicilik	37	2,80
14	Astarcılık	36	2,72
15	Kürkçülük	36	2,72
16	Terzilik	34	2,57
17	Boyacılık	27	2,04
18	Alacacılık	23	1,74
19	Üzümcülük	21	1,59
20	Basmacılık	20	1,51
	Diğer	308	23,30
	Toplam	1.322	

Özellikle Pabuçculuk/Kunduracılık gibi deri işleme ve ayakkabı üretimine dayalı zanaatların başı çekmesi, bu sektörün hem yerel tüketimi karşıladığını hem de bölgesel ticaret ağlarına entegre olduğunu düşündürür. Benzer şekilde Abacılık (kaba yünlü kumaş üretimi), kırsal kesimle kentsel ekonomi arasındaki bağı yansıtan geleneksel bir üretim dalı olarak öne çıkmaktadır. Irgatlık ve Demircilik (%5,30) gibi emek-yoğun mesleklerin yüksek frekansı, Rum nüfusunun tarım ve inşaat gibi sektörlerdeki işgücüne olan bağımlılığını ortaya koyar. Bu durum, kentteki gayrimüslim nüfusun kısmen kırsal kökenli olduğu ve geçimini gündelik işlerle sağladığı tezini destekler niteliktedir. Meyhanecilik (%4,08) ve Şaraptarlık (Tabloda doğrudan yer almamakla birlikte, “Diğer” kategorisine dâhil) gibi Hristiyan cemaatlere özgü mesleklerin varlığı, dini normların ekonomik faaliyetlere doğrudan etkisini kanıtlar.

Osmanlı hukukunda Müslümanların alkol ticaretine katılımının yasak olması, bu sektörün Rumlar tarafından monopolize edildiğini ve bunun bir “cemaat ekonomisi” yarattığını gösterir. Bakkallık (%4,01) ve Ticaret (%3,63) gibi meslekler, Rum mahallelerinin yerel tüketim ve bölgesel ticaret ağlarındaki rolünü vurgular. Liman kenti olarak Selanik’in konumu, Kayıkcılık (%3,78) gibi denizcilikle ilgili mesleklerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ancak, Avrupa Tüccarı gibi küresel ticarete entegre mesleklerin Tabloda yer almaması dikkat çekicidir. Bu durum, Rum mahallelerinin ekonomisinin daha çok yerel ve geleneksel üretimle sınırlı kaldığı, küresel ticaretin ise belirli elit kesimlerle sınırlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Eskicilik (%2,80) ve Astarcılık (%2,72) gibi düşük sermayeli mesleklerin yaygınlığı, toplumun alt ve orta gelir gruplarının geçim stratejilerini yansıtır. Buna karşılık, Kürkçülük (%2,72) ve Terzilik (%2,57) gibi nispeten uzmanlık gerektiren mesleklerin daha düşük sıralarda olması, lüks tüketimin sınırlı olduğunu veya bu sektörlerin belirli aileler/ustalar tarafından kontrol edildiğini akla getirir. Üzümcülük (%1,59) ve Basmacılık (%1,51) gibi tarımsal üretimle bağlantılı meslekler ise kent içinde tarım-hayvancılık faaliyetlerinin devam ettiğine dair ipuçları verir.

Tablo 10’daki veriler, Rum mahallelerinin ekonomisinin geleneksel zanaatlar, tarımsal emek ve dini kimliğe özgü ticari faaliyetler üzerine kurulu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yapı,

hem Osmanlı kentinin çok katmanlı sosyoekonomik dokusunu hem de gayrimüslim cemaatlerin kendi içindeki iş bölümünü anlamak açısından kritik bir perspektif sunar.

Tablo 11: Selanik Müslüman Mahalleleri Mesleki Dağılımı (En Yüksek 20).

	Meslek	Kişi	(%)
1	Hizmetkârlık	340	20,21
2	Debbağlık	179	10,64
3	Berberlik	95	5,65
4	Çorapçılık	78	4,64
5	Kitabet	64	3,80
6	Nalbantlık	62	3,69
7	Zuhurat Ticareti	61	3,63
8	Peştamalcılık	54	3,21
9	Kiracılık	46	2,73
10	Muytablık	39	2,32
11	Delallik	37	2,20
12	Kalaycılık	36	2,14
13	Subaşılık	33	1,96
14	İmam/Müezzin	31	1,84
15	Kerestecilik	30	1,78
16	Dülgerlik	29	1,72
17	Beledicilik	24	1,43
18	Ticaret	24	1,43
19	Serraçlık	21	1,25
20	Pabuçculuk	20	1,19
	Diğer	379	22,53
	Toplam	1.682	

Tablo 11, 19. yüzyıl Selanik'inde Müslüman mahallelerinin sosyoekonomik profilini ortaya koyan çarpıcı veriler sunmaktadır. İlk 20 mesleğin toplam nüfus içindeki payı (%77,47) ve "Diğer" kategorisinin görece düşük oranı (%22,53), Müslüman mahallelerinde de mesleki yoğunlaşmanın belirgin olduğunu, ancak ekonomik yapının Rum mahallelerine kıyasla daha çeşitli bir iş bölümüne sahip olduğunu gösterir. Hizmetkârlık (%20,21) ve Debbağlık (%10,64) gibi mesleklerin ilk sıralarda yer alması, Müslüman mahallelerinin ekonomisinin hizmet sektörü ve geleneksel zanaatlar üzerine kurulu olduğuna işaret eder. Özellikle Hizmetkârlığın bu denli yüksek olması, kentsel ekonomide ücretli emeğin ve sosyal hiyerarşinin önemini vurgular. Bu durum, Müslüman nüfusun önemli bir kısmının geçimini gündelik işlerle sağladığını ve kent içinde düşük gelirli bir tabakanın varlığını ortaya koyar. Debbağlık (deri işleme), Osmanlı şehirlerinde İslami teamüllere uygun üretim yapısıyla öne çıkan bir zanaattır. Bu mesleğin yüksek frekansı, Müslüman mahallelerinin hayvancılık ve deri ticaretiyle olan organik bağımlı gösterirken, aynı zamanda dini hassasiyetlerin (helal kesim ve işleme) ekonomik faaliyetlere doğrudan etkisini yansıtır. Berberlik (%5,65) ve Çorapçılık (%4,64) gibi kişisel hizmetlere dayalı mesleklerin ön planda olması, mahalle içi dayanışma ağlarının ve yerel tüketim ekonomisinin canlılığını kanıtlar niteliktedir. Kitabet (%3,80) ve Subaşılık (%1,96) gibi meslekler, Osmanlı bürokrasisi ve kamu hizmetlerinde Müslüman nüfusun ağırlığını ortaya koyar. Kitabet'in (yazmanlık/katiplik) bu derece yüksek olması, okuryazarlık ve idari becerilerin Müslüman mahallelerinde belirli bir kesim tarafından temsil edildiğini gösterir. Nalbantlık (%3,69) ve Kalaycılık (%2,14) gibi meslekler ise tarım ve ulaşım sektöründeki ihtiyaçlarla doğrudan bağlantılıdır. Bu durum, kırsal-şehir ekonomisi arasındaki geçişkenliğin Müslüman mahallelerinde de sürdüğüne dair ipuçları verir. Zuhurat Ticareti (%3,63) ve Peştamalcılık (%3,21) gibi faaliyetler, Müslüman tüccarların temel ihtiyaç mallarına odaklandığını ve tekstil üretiminde uzmanlaştığını düşündürür. İmam/Müezzin (%1,84) gibi dini hizmetlerin varlığı, Müslüman mahallelerinin sosyal dokusunda dinin merkezi rolünü pekiştirirken, bu mesleklerin nispeten düşük sıralarda olması, dini görevlerin genellikle kısmi zamanlı veya vakıf destekli olduğunu akla getirir. Ticaret (%1,43) gibi mesleklerin düşük oranları, Müslüman mahallelerinin ekonomisinin büyük ölçekli ticaret yerine yerel üretim ve hizmete dayandığını gösterir. Dülgerlik (%1,72) ve Kerestecilik (%1,78) gibi inşaat sektörüne bağlı meslekler ise kentsel dönüşüm ve konut ihtiyacının artışıyla ilişkilendirilebilir. Tablo

11'deki veriler, Müslüman mahallelerinin ekonomik yapısının hizmet emeği, geleneksel zanaatlar ve kamu hizmetleri üzerinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Rum mahallelerinden farklı olarak, burada dini normların (helal üretim, cami hizmetleri) ve Osmanlı bürokrasisinin mesleki dağılıma doğrudan etkisi dikkat çeker. Bu Tablo, Selanik'in Müslüman mahallelerinde sosyal statü, geçim stratejileri ve kentsel hiyerarşi arasındaki ilişkiyi anlamak için kritik bir veri seti sunar. Tablo 10 ve 11'e göre 1844 yılı Selanik şehri Rum ve Müslüman mahallelerinin mesleki dağılımı, Osmanlı kentinin sosyoekonomik katmanlaşmasını ve dini kimliğin ekonomik faaliyetlere olan etkisini net biçimde yansıtmaktadır. Rum mahallelerinde üretim ve zanaat odaklı bir ekonomi dikkat çekerken, Müslüman mahallelerinde hizmet sektörü ve kamu yönetimi ağırlık kazanır.

Müslüman mahallelerde fıkıh kurallarının alkol ticaretini (örneğin meyhanecilik) sınırlandırması, Rum mahallelerinde ise bu faaliyetlerin serbestçe icra edilmesi, piyasanın dini kodlarla nasıl parçalı bir yapı kazandığını gösterir. İki grubun ticari ve idari yapıları da farklılık gösterir. Rum mahallelerinde Kayıkcılık (%3,78) ve Ticaret (%3,63) gibi liman kenti dinamikleriyle uyumlu meslekler, bölgesel ticaret ağlarına entegrasyonu işaret eder. Müslüman mahallelerinde ise Kitabet (%3,80) ve Subaşılık (%1,96) gibi meslekler, Osmanlı bürokrasisi ve yerel yönetimde Müslüman nüfusun ağırlığını ortaya koyar. Ayrıca, Müslüman mahallelerindeki Zuhurat Ticareti (%3,63) ve Peştamalcılık (%3,21) gibi faaliyetler, temel ihtiyaç mallarına odaklanan yerel bir tüketim ekonomisini yansıtırken, Rum mahallelerindeki Üzümcülük (%1,59) gibi tarımsal üretimle bağlantılı meslekler, kırsal-kentsel geçişkenliğin devam ettiğini gösterir. Sonuç olarak, her iki grup da ortak bir kentsel dokuda var olsa da, mesleki tercihler dini normlar, toplumsal statü ve ekonomik öncelikler çerçevesinde keskin bir ayrışma sergiler. Bu durum, Osmanlı kentlerinin çok katmanlı yapısını ve cemaat temelli iş bölümünün sürdüğü bir ekonomik modeli belgeler niteliktedir.

Sonuç

1844 yılı Selanik şehri Rum ve Müslüman mahallelerine dair bu karşılaştırmalı analiz, Osmanlı kentlerinin sosyo-ekonomik dokusunu anlamak için kritik bir pencere açmaktadır. Temettüat Defterleri üzerinden yürütülen bu çalışma, Tanzimat reformlarının taşra ekonomisini merkezileştirme çabalarının sınırlarını, dini kimliklerin ekonomik faaliyetlere olan etkisini ve kentsel mekânın etnik-dini aidiyetle nasıl örüntülendiğini ortaya koymaktadır. Rum ve Müslüman mahallelerinin mesleki dağılımı, vergi yükleri ve demografik yapıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun çokluğu yönetme stratejisinin hem başarılarını hem de çelişkilerini yansıtmaktadır. İlk olarak, dini kimlik ve ekonomik iş bölümü arasındaki ilişki, mahallelerin mesleki profillerinde belirgin biçimde şekillenmiştir. Rum mahallelerinde Pabuçculuk / Kunduracılık, Abacılık ve Meyhanecilik gibi geleneksel zanaatların ve Hristiyan cemaatlere özgü ticari faaliyetlerin öne çıkması, dini normların piyasa dinamiklerini doğrudan belirlediğini göstermektedir. Buna karşılık Müslüman mahallelerinde Hizmetkârlık ve Debbağlık gibi mesleklerin baskınlığı, İslami teamüllerin (helal üretim, cami hizmetleri) ve Osmanlı bürokrasisinin ekonomik yapıya içkinleştiğini kanıtlamaktadır. Bu ayrışma, dini aidiyetin yalnızca sosyal değil, aynı zamanda ekonomik bir sınır çizgisi oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İkinci olarak, Tanzimat reformlarının kentsel ekonomiye etkisi ikili bir karakter sergilemiştir. Vergi-i mahsusa kayıtları, merkezileşme hedeflerine rağmen geleneksel tevzi' sisteminin izlerini taşımaktadır. Rum mahallelerinde cizye mükellefiyetinin (%7'si yüksek gelirli) ve Müslüman mahallelerinde ağnam vergisi gibi kalemlerin sınırlılığı, vergi adaletinin etnik-dini gruplar arasında farklılaştığını göstermektedir. Özellikle Rum mahallelerindeki müste'menlerin (geçici koruma statüsündeki yabancılar) %97'sinin Rum mahallelerinde yoğunlaşması, devletin yabancıları entegre etme politikalarının bile cemaat temelli ağlarla sınırlı kaldığını düşündürmektedir. Bu durum, Tanzimat'ın "*eşit vatandaşlık*" ideali ile geleneksel millet sistemi arasındaki gerilimi somutlaştırmaktadır. Üçüncü olarak ise, kentsel mekânın sosyo-ekonomik hiyerarşisi, mahallelerin fiziksel ve idari yapısına derinden işlemiştir. Rum mahallelerinin kilise merkezli örgütlenmesi (Aya Nikola, Panagouda) ve Müslüman mahallelerinin cami/medrese

odaklı taksimatı (Hamza Bey, İshak Paşa), dini kurumların sadece ibadet alanları değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal dayanışma ağlarının merkezi olduğunu göstermektedir. Müslüman mahallelerindeki Kitabet ve Subaşılık gibi mesleklerin varlığı, Osmanlı bürokrasisinin kent yönetimindeki ağırlığını yansıtırken, Rum mahallelerindeki Avrupa Tüccarı oranının düşüklüğü, küresel ticaretin elit kesimlerle sınırlı kaldığına işaret etmektedir.

Özgünlük ve Literatüre Katkı

Bu çalışma, Osmanlı iktisat tarihi ve kentsel sosyoloji literatürüne üç temel alanda yenilikçi bir perspektif sunmaktadır:

İlk olarak, mikro-tarihsel veri analizi yoluyla mahalle ölçeğinde karşılaştırmalı bir metodoloji benimseyerek, imparatorluğun çok kimlikli kent dokusunu somut verilerle görünür kılmaktadır. Temettüat Defterleri'nin detaylı meslek, gelir ve vergi kayıtları, Selanik'in Rum ve Müslüman mahallelerindeki ekonomik stratejileri yalnızca sayısal olarak değil, toplumsal statü, dini normlar ve devlet politikalarıyla kesişimleri bağlamında ele almaktadır. Özellikle müste'men statüsündeki yabancıların mahalle bazında dağılımı ve cizye mükellefiyetinin gelir gruplarına göre ayrıştırılması, Osmanlı'nın geçici koruma politikalarının ve vergi adaleti tartışmalarının mahalle ölçeğindeki yansımalarını ilk kez sistematik şekilde ortaya koymaktadır. İkinci olarak, Tanzimat'ın taşra maliyesindeki çelişkilerini belgeleyerek, modernleşme söylemleri ile geleneksel yapılar arasındaki gerilimi somutlaştırmaktadır. Vergi-i mahsusa kayıtları, merkezileşme hedeflerine rağmen tevzi' sisteminin izlerini taşıyan uygulamaları ortaya çıkararak, Osmanlı bürokrasisinin kentsel alandaki sınırlı denetim kapasitesini gözler önüne sermektedir. Üçüncü özgün katkı ise, kentsel kozmopolitizmin sınırlarını müste'menler üzerinden okumasıdır. Müste'menlerin %97'sinin Rum mahallelerinde yoğunlaşması, Osmanlı kentlerindeki etnik-dini segregasyonun uluslararası ticarete entegre olmuş yabancıları bile kapsadığını ve devletin himaye politikalarının cemaat ağlarıyla sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu bulgular, Osmanlı kentlerinin "çokluğu yönetme" pratiğinin, Batılı anlamda bir kozmopolitizmden ziyade, kontrollü bir çoğulculuk olduğunu kanıtlamaktadır.

Öneriler ve Sınırlılıklar

Bu çalışmanın bulguları, Osmanlı iktisat tarihi ve kentsel çalışmalar alanında yeni araştırma sorularını gündeme getirmektedir:

İlk olarak, kadın emeği ve göçmen işgücünün kentsel ekonomiye katkısı derinlemesine incelenmelidir. Temettüat Defterleri'nde kadınların eksik temsili, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin niteliksel kaynaklarla (günlükler, mahkeme sicilleri) desteklenmesini gerektirmektedir. Kadınların rolü, tereke kayıtları veya vakıf belgeleri üzerinden yeniden okunabilir. İkinci olarak, karşılaştırmalı kent çalışmaları Osmanlı modernleşmesinin bölgesel dinamiklerini anlamak için kritik önem taşımaktadır. Selanik'in liman ekonomisi ve demografik yapısının, İzmir veya Beyrut gibi diğer Akdeniz kentleriyle karşılaştırılması, imparatorluğun küresel ticaret ağlarına eklenme biçimlerini ortaya çıkaracaktır. Özellikle Yahudi tüccar ağlarının Rum ve Müslüman mahallelerle etkileşimi, bu kentlerin ticari hiyerarşisini anlamak için önemli bir boşluğu dolduracaktır. Üçüncü öneri, dijital beşeri bilimler metodolojilerinin Osmanlı arşivlerine uyarlanmasıdır. Temettüat Defterleri'nin dijital ortama aktarılarak coğrafi bilgi sistemleri (GIS) ile haritalanması, mahallelerin sosyo-ekonomik profillerinin mekânsal dağılımını görselleştirebilir. Ağ analizi yöntemleriyle, müste'menlerin ticari ilişkileri veya vergi mükelleflerinin mesleki dayanışma ağları yeniden inşa edilebilir. Son olarak, Tanzimat'ın uzun vadeli etkileri üzerine odaklanan çalışmalar, 1844 sonrası dönemde vergi politikalarının mahalle ölçeğindeki dönüşümünü izlemelidir. Temettüat kayıtları ile 19. Yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasına ait kayıtların karşılaştırmalı analizi, merkezileşme çabalarının kentsel ekonomiyi ne ölçüde dönüştürdüğünü ve etnik-dini gruplar arasındaki eşitsizlikleri nasıl derinleştirdiğini ortaya koyacaktır. Bu öneriler, Osmanlı kentlerinin çok katmanlı yapısını disiplinlerarası bir bakışla ele alarak, tarih yazımına dinamik bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, Selanik özelinde gelir eşitsizliği, mesleki tabakalaşma ve gayrimüslimlerin ekonomik özerkliği gibi temaları

disiplinlerarası bir perspektifle ele alma fırsatı sunmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca Osmanlı iktisat tarihine değil, Balkanlar'ın 19. yüzyıl kentleşme süreçlerine ve küresel kapitalizmle eklemlenme biçimlerine dair yeni tartışmaların önünü açacak niteliktedir.

Kaynakça

- Akkuş, Y. (2017). Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi 'Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş. *Tarih Dergisi*(65), 29–61.
- Anastassiadou, M. (2010). *Tanzimat çağında bir Osmanlı şehri: Selanik: 1830-1912*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Başkanlığı, T. O. A. D. (2010). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın: Dîvân-ı Hümâyûn sicilleri dizisi. In.
- Baycar, K., & Mete, Ö. F. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı'da Nüfus ve Beşerî Sermaye: Selanik Örneği. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 417–429.
- BOA, Cevdet, Dâhiliye (C.DH...), nr. 1477.
- BOA, Kamil Kepeci (KK.d...), nr. 60.
- BOA, Maliye Nezareti, Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d...), nr. 11609, 11464, 11621, 11671, 11682, 11761, 11566, 11635, 11536, 11725, 11604, 11654, 11655, 11487, 17534.
- BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TT.d...), nr. 7, 70, 167, 424.
- Budak, Ö. M. (2022). Muafiyetten Mükellefe: Müstakil Kadın Temettuat Defterleri Üzerine Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 248–265.
- Çakılcı, D. (2017). Selanik Şehrinden Bir Kesit: 19. Yüzyıl Ortasında Çavuş Vlatadon Manastırı Mahallesi. *Cedrus*, 5, 447–462.
- Çam, E. (2022). Temettuat Defterlerine Göre Selanik Kazası Çiftlikleri. *Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi*.
- Cezar, Y. (1996). 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine. *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 9, 89–143.
- Çolaker, V. (2022). Bir kentin kimlik değişimi-Selanik-(1908-1928).
- Cook, M. A. (1972). Population pressure in rural Anatolia, 1450-1600. (*No Title*).
- Delilbaşı, M. (1987). Selânîk ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması. *Bellekten*, 51(199), 75–101.
- Efe, A. (2016a). 1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu? *History Studies*, 8(1), 19–35.
- Efe, A. (2016b). Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(2).
- Göyünç, N. (1997). Hane. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, 552–553.
- Güran, T. (1985). Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4).
- Güran, T. (1987). Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910. *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*(1).

- Güran, T. (1992). Ziraî politika ve ziraatte gelişmeler, 1839–1876. *150. Yılında Tanzimat*, 219–233.
- Güran, T. (1998). XIX. Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı: Filibe Sancağı'nın Koyuntepe Nahiyesine Bağlı Dokuz Köy üzerinde Yapılmış Bir Karşılaştırma Çalışması. *XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, İstanbul*, 179–228.
- İnalcık, H. (1993). Cizye. *TDV Islamic Studies Center*.
- Karaduman, G., & Tabakoğlu, A. (2021). 19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre Üsküp/Koçana Kazası'nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 146–165.
- Kaya, D. A. (2015). Mustafa Arif Efendi'nin Selanik Yılları: 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Burjuvazinin Oluşumu. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 39–60.
- Kiel, M. (1973). A note on the exact date of construction of the White Tower of Thessaloniki. *Balkan Studies*, 14(2), 352–357.
- KIEL, M. (2009). SELÂNİK. *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*.
- Kütükoğlu, M. S. (1995). Osmanlı sosyal ve iktisâdî tarihi kaynaklarından temettü defterleri. *Bellekten*, 59(225), 395–412.
- Mazower, M. (2006). *Salonica, city of ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*. Vintage.
- Mintsis, G. I., Ozansoy, Esin. (2017). Selanik'in İspanya Yahudileri (yerleşme, yükseliş, büyük yıkım). *Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies*, 27(2), 113–123.
- Ortaylı, İ. (2020). Millet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, 66–70.
- Ozansoy, E. (2017). Selanik'in İspanya Yahudileri (yerleşme, yükseliş, büyük yıkım). *Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies*, 27(2), 113–123.
- Özel, A. (2006). MUSETS'MAN. *TDV Islamic Studies Center*.
- Öztürk, S. (2000). Temettuat Tahrirleri. *Akademik Araştırmalar Dergisi*(4-5), 537–590.
- Öztürk, S. (2003). Türkiye'de Temettuat Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*(1), 287–304.
- Russell, J. C. (1960). Late Medieval Balkan and Asia Minor Population. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3(3), 265–274.
- Vakalopoulos, A. E., & Carney, T. (1963). A history of Thessaloniki. (*No Title*).
- Yereli, A. B., Köktaş, A. M., & Selçuk, İ. Ş. (2015). Sorgun kazası XIX. yüzyıl temettuat defterleri üzerinden gelir dağılımı ve görelî yoksulluk üzerine bir inceleme. *Sosyoekonomi*, 23(23), 113–138.
- Yükçü, S., Fidancı, A. G. N., & Soysal, U. U. (2014). Osmanlı Devleti'nde temettuat defterleri'nin önemi ve vergisel açıdan değerlendirilmesi: Tire kazası örneği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(7), 170–199.